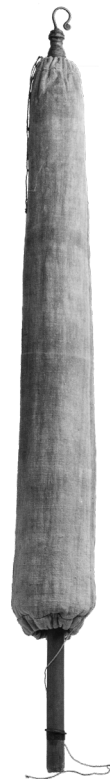

ชนะวิมุติ

สังฆคิธรรมะ

ชนะวิมุติสังฆคิธรรมะ
พระภุชงค์ (หมั่น) วัดสระประทุมวัน เป็นผู้แต่ง

อุไรรัตนนาถะบุช.

(หม่อมเจ้าสวัสดิ์ประทุมวดี)

● บัวบุญ บ เปื้อนปกวิกรม
ศุจดาสะอาดประดุจะอา-
ด้องแสงอุษาอุบละสาย
เลกเทวธัมมะชนะชาน
บัวบานประทานพระปฎิสิม-
หอมตีสลึงวรวิมล

มละดม บ เดอะดา
วูระจิตประหัดมาร
ก็ขยายสุดนธ์ธาร
มธุลึงพลโสกณ
ภิกทธรรมธุดงต์ดล
มิสะทกสภาพธรรม

ดือพุทธสาวกสกล-
 เนื้อหาประสาทุกตลกรรม
 นิทเทตนิทานนิตินัย
 หอมกรุ่นกรุณทิจจะเฌอง
 มั่นเกิดพระธรรมวาทะวรัญ-
 มั่นจิตสนิทอนิจจะซ้อน
 บัวบานเพราะบุญบรมพุทธ-
 หอมมื่นนิรันดรรตรา-
 มั่นอยู่พระภูริทัตตเถ-
 แก้วธาดูประภาตพระคุณะวาม
 กายกัมประหมกรประณต
 กอบธรรมประจำ ณ หฤทัย
 บัณฑิตธรรมสียักมกลิ่น
 เบิกบานผสานจิตตสกา-

ลอนนธ์อุบายนำ
 -มกษมสว้างเรือง
 นิรภัย ณ ใจเมือง
 นิจะเลกสุเกสร
 ญวลัญชะราวพร
 ทุกชะชิดอนิดดา
 ธวิสุทธตาสดา
 พกะแทัสถิดนาม
 ระสะทอนเสถียรงาม
 วิยะแก้วประดับใจ
 บ มลิดมिरาไกล
 ปฏิบัติบูชา
 จะประทีนประเทืองดา
 วรมั่นนิรันดรร๑๐๙

ประพันธ์โดย
 ผศ.ดร.อชพล ไชยพร

๑๑๑ พระภาวนาโกศลเถระ
(หลาน วัดสระบุรีมอญ ๑๑๑

คำปรารภ

ในการประชุมใหญ่สมัชชาสามัญขององค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (ยูเนสโก) ครั้งที่ ๔๐ เมื่อวันที่ ๒๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๒ ได้มีมติรับรองการร่วมเฉลิมฉลองวาระครบรอบ ๑๕๐ ปีชาตกาล พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต วันที่ ๒๐ มกราคม ๒๕๖๓ โดยประกาศยกย่องให้เป็นบุคคลสำคัญของโลก สาขาสันติภาพ

ในการนี้ กระทรวงวัฒนธรรม โดยกรมการศาสนา ร่วมกับกระทรวงศึกษาธิการ คณะสงฆ์ และองค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (สำนักงานกรุงเทพฯ ฯ) ได้กำหนดให้ วัดปทุมวนาราม ซึ่งเป็นวัดที่มีความเกี่ยวข้องกับพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต เป็นสถานที่จัดพิธีประกาศเกียรติคุณ ในวันที่ ๒๐ มกราคม ๒๕๖๓ อันเป็นวันครบรอบ ๑๕๐ ปี แห่งชาตกาลของพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต โดยการบาทุลาอาราธนาเจ้าพระคุณสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก เสด็จเป็นองค์ประธานในพิธี และในโอกาสเดียวกันนี้ มหาเถรสมาคม ในการประชุมครั้งที่ ๓๐/๒๕๖๒ ได้มีมติให้วัดในราชอาณาจักรและวัดไทยในต่างประเทศจัดกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาส่งเสริมสันติภาพ ในวันดังกล่าวด้วย

เพื่อเป็นการเฉลิมฉลองในวาระอันสำคัญดังกล่าว วัดปทุมวนารามและคณะกรรมการจัดงานได้จัดให้มีกิจกรรมมหาเถรบูชา เพื่อสืบสานปฏิบัติทาและเผยแพร่เกียรติคุณของพระอาจารย์มั่น

ระหว่างวันที่ ๑๗ - ๒๐ มกราคม ๒๕๖๓ ประกอบด้วยพิธีบูชาพระรัตนตรัย พิธีบำเพ็ญกุศลอุทิศถวาย พระเถระบูรพาจารย์ พิธีอัญเชิญอัฐิธาตุพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต แห่งภูพานำขึ้นประดิษฐานบนกุฏิพิพิธภัณฑ์ การจัดปฏิบัติธรรมโดยอาราธนาพระเถระกรรมฐานสายวัดป่ามาแสดงธรรมนำปฏิบัติและรับอาหารบิณฑบาต และการจัดพิธีประกาศเกียรติคุณบุคคลสำคัญของโลก

นอกจากนี้ ยังได้จัดเผยแพร่เกียรติประวัติและแนวคำสอนผ่านผลงานแนววิชาการและธรรมศิตา ร่วมสมัย ได้แก่ การจัดนิทรรศการแสดงบริเวณมณฑลพิธีงาน การจัดพิมพ์หนังสือที่ระลึก และการจัดทำ ผลงานศิลปะเพลงธรรมะ หรือธรรมศิตาเกี่ยวกับเรื่องราวประวัติ ปฏิปทา และแนวคำสอน เพื่อจัดแสดง และเผยแพร่ผ่านช่องทางสื่อสารสังคมต่าง ๆ

เนื่องจากวัดปทุมวนารามเป็นวัดที่มีความเกี่ยวข้องกับพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต คือเป็นวัด ที่ท่านเคยพำนักจำพรรษา เมื่อครั้งจาริกมาศึกษาธรรมที่กรุงเทพมหานคร และใช้เป็นจุดแวะพักตั้งต้นก่อน จาริกธุดงค์ไปทางภาคเหนือและภาคตะวันตก ฉะนั้น จึงปรากฏร่องรอยอันเป็นอนุสรณ์สถานของท่านอยู่ที่นี้ คือ กุฏิที่เคยพำนัก ซึ่งวัดปทุมวนารามได้ถือโอกาสแห่งวาระการเฉลิมฉลองครบรอบ ๑๕๐ ปีชาตกาล ของท่าน ดำเนินการปรับปรุงและจัดเป็นพิพิธภัณฑ์เชิงนิทรรศการถาวรเพื่อเป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้หลักธรรม คำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผ่านการเรียงร้อยเรื่องราวอันเป็นวิถีชีวิตของพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต พระสงฆ์สาวกผู้ได้รับการยกย่องให้เป็นบุคคลสำคัญของโลก

ในการจัดงานฉลอง ๑๕๐ ปีชาตกาลและประกาศเกียรติคุณพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต บุคคล สำคัญของโลกในครั้งนี้ วัดปทุมวนารามและคณะกรรมการจัดงานได้รับการอุปถัมภ์ด้วยดีจากผู้มีจิตศรัทธา

ในทุกภาคส่วน ทำให้การจัดงานในภาพรวมเป็นไปด้วยความเรียบร้อย งดงาม สมวาเราะสำคัญ สรรพกุศล ที่ทุกฝ่ายได้มุ่งหมายบำเพ็ญให้เป็นไปในการนี้ นอกจากจะเป็นปฏิบัติบูชาต่อพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต พระมหาเถระผู้เป็นปูชนียาจารย์คนสำคัญของโลกแล้ว ยังเป็นประหนึ่งสักการะวราที่มีที่บรรดาผู้มีจิตศรัทธาทั้งหลายได้บรรจงจัดถวายเป็นเครื่องหมายแสดงการเชิดชูคุณูปการและจุนเจือเกียรติคุณของท่านให้ยืนยงแผ่ไพศาล เป็นมหาเจดีย์อันเรืองรองของชาวพุทธ ที่ตระหง่านนำการเดินทางของชาวโลกสู่สันติภาพ ทั้งภายในภายนอกตลอดไป

หนังสืออันมีชื่อว่า “ขันธะวิมุติสะมังคีธรรมะ” นี้ เป็นธรรมลิขิตลายมือของพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ซึ่งท่านได้เขียนแต่งไว้เอง เมื่อครั้งจำพรรษาที่วัดปทุมวนาราม ถือเป็นมรดกธรรมลายมือเพียงชิ้นเดียวที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน เป็นเอกสารชิ้นสำคัญและทรงคุณค่ายิ่งทั้งในมิติทางประวัติศาสตร์และพระพุทธศาสนา จึงขออนุโมทนาสาธุการต่อมูลนิธิสิริวัฒนภักดี บริษัท ไทยเบฟเวอเรจ จำกัด (มหาชน) โดยคุณเจริญ คุณหญิงวรรณ สิริวัฒนภักดี และครอบครัว ที่ได้มีศรัทธาจัดพิมพ์เผยแพร่เป็นวิทยาทานต่อสาธารณชน เป็นกุศลเจตนาที่จะช่วยกันรักษาและเผยแพร่มรดกธรรมชิ้นนี้ให้มีปรากฏตลอดไป

ขอผลแห่งกุศลวิทยาทานที่มูลนิธิสิริวัฒนภักดี บริษัท ไทยเบฟเวอเรจ จำกัด (มหาชน) โดยคุณเจริญ คุณหญิงวรรณ สิริวัฒนภักดี และครอบครัว ได้บำเพ็ญเป็นมหาเถรบูชานี้ จงเป็นกุศลวิริยบูชาเป็นไปเพื่อสืบสานรักษาปฏิบัติารอยธรรมของพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ให้สถิตสถาพรเป็นอากรแห่งสันติภาพ ตราบเท่ากาลปาวสาน

พระธรรมธัชมนี

เจ้าอาวาสวัดปทุมวนาราม

กรรมการมหาเถรสมาคม

ประธานอำนวยการจัดงาน

คำปรารภในการจัดพิมพ์ครั้งแรก

วัดปทุมวนาราม เป็นพระอารามหลวงฝ่ายอรัญวาสีที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนาขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๐ ณ บริเวณพื้นที่ชานพระนครด้านทิศตะวันออก เข้าใจว่าในพระชนมชีพทรงสถาปนาพระอารามลักษณะนี้ขึ้น ๒ แห่ง คือ วัดบรมนิวาส และวัดปทุมวนาราม ทั้งสองพระอารามอยู่ในอาณาบริเวณใกล้เคียงกัน เล่ากันว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จมาประทับแรมยังพระราชวังปทุมวัน มักประทับทรงพระกัมมัฏฐานในพระคูหาจำลองที่ทรงโปรดให้สร้างในพระราชวังปทุมวันนั้น

พระปัญญาพิศาลเถร (สิงห์) เจ้าอาวาสรูปที่ ๓ เป็นผู้มีความเลื่อมใสในคำสอนพระกัมมัฏฐาน พระปรมาจารย์สายพระกัมมัฏฐานอย่างพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนโท) ก็เข้ามาศึกษากับท่านรูปนี้ถึงสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ผู้ทรงเป็นประทีปแห่งพระพุทธศาสนา เป็นจอมทัพธรรมแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ก็ทรงประทานการยกย่องท่านรูปนี้อยู่มาก ถึงกับได้ทรงรณานหนังสือสมถกัมมัฏฐาน ประทานเป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพของพระปัญญาพิศาลเถร (สิงห์) ซึ่งหนังสือดังกล่าวได้ใช้เป็นตำราประกอบหลักสูตรนักธรรมชั้นเอกอยู่ในเดี๋ยวนี้

สันนิษฐานว่า ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต คงจะได้เริ่มเข้ามาพำนักยังวัดปทุมวนารามตั้งแต่อายุของท่านเจ้าอาวาสรูปนี้ ส่วนจะถึงกับได้มาศึกษาเรียนรู้ด้านสมถะดับท่านรูปนี้หรือไม่นั้นยังไม่แน่ใจ แต่ได้มีสหธรรมิกซึ่งคุ้นเคยมากอยู่ที่ ๒ รูป เคยเดินธุดงค์และจำพรรษาร่วมกันในเขตประเทศลาวและพม่า ซึ่งต่อมาได้เจริญรุ่งเรืองจนได้เป็นเจ้าอาวาสวัดนี้ คือ พระปัญญาพิศาลเถร (หนู จิตปณฺโณ) อดีตเจ้าอาวาสรูปที่ ๕ และพระธรรมปาโมกข์ (บุญมั่น มนฺตาสโย) อดีตเจ้าอาวาสรูปที่ ๖

นอกจากนี้ ลูกศิษย์ของท่านหลายรูปเป็นสัทธวิहारิกและอันเตวาสิกของวัดปทุมวนาราม เช่น พระวิสุทธินังสีคัมภีรปัญญาวิศิษฐ์ (ท่านพ่อลี ธมฺมธโร) วัดอโศการาม พระราชสังวรญาณ (พุธ ฐานิโย) วัดป่าสาลวัน พระครูอุดมธรรมคุณ (ทองสุข สุจิตโต) วัดป่าสุทธาวาส เป็นต้น จึงเท่ากับว่า วัดปทุมวนาราม มีความผูกพันกับท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ทั้งในฐานะสถานที่เคยจำพรรษา สำนักของสหธรรมิก และของศิษย์

ในขณะจำพรรษาที่วัดปทุมวนาราม ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้มอบมรดกธรรมชิ้นสำคัญไว้ คือ ขันธวิมุติสมังคีธรรม ซึ่งเป็นธรรมบรรยายลายมือขององค์ท่าน อันเป็นหลักฐานลายมือเพียงชิ้นเดียวที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน ในบันทึกลายมือฉบับนั้น องค์ท่านระบุว่า “พระภูริทัตโต (หมั่น) วัดสระประทุมวัน เป็นผู้แต่ง”

ในสายพระป่ากัมมัฏฐาน ถิ่นที่อยู่ของครูบาอาจารย์จะถือกันว่าเป็นมงคลสถานสูงสุด ครูบาอาจารย์สายพระกัมมัฏฐานหลายรูปจะกล่าวถึงวัดปทุมวนารามในฐานะ “วัดของครูบาอาจารย์” แม้พระธรรม-วิสุทธิมงคล (หลวงตามหาบัว ญาณสมปนฺโน) แห่งวัดป่าบ้านตาด หากพระภิกษุสามเณรวัดปทุมวนารามไปกราบสักการะจะเมตตาปรารภเสมอว่า “วัดสระประทุมวัน เป็นวัดพ่อแม่ครูบาอาจารย์”

ในวาระ ๑๔๙ ปีชาตกาลของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ซึ่งได้เวียนมาครบในวันที่ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒ นี้ วัดปทุมวนารามร่วมกับหน่วยงานภาครัฐและเอกชน คือกรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม และบริษัทเอ็มเคเรสโตรองด์ กรุ๊ป จำกัด (มหาชน) รวมทั้งภาคประชาชน ได้จัดกิจกรรมเฉลิมฉลองเพื่อเป็นการระลึกถึงคุณูปการของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ที่มีต่อมนุษยชาติ โดยตลอดชีวิตของท่านการจาริกเทศนาสั่งสอนประชาชนในภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศ รวมทั้งประเทศใกล้เคียงอย่าง

ลาวและพม่า สร้างปรากฏการณ์ที่นำไปสู่การตื่นตัวต่อการศึกษาเรียนรู้และปฏิบัติตามหลักพุทธธรรม
ในวงกว้าง มีนัยต่อการขยายตัวและความมั่นคงแห่งสันติธรรม สันติภาพ และสันติสุขโดยรวมของมวล
มนุษยชาติ ทั้งในระดับภูมิภาคและในโลก

การจัดกิจกรรมรำลึกในวาระ ๑๔๙ ปีชาตกาลของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ประกอบไปด้วย
พิธีสวดมนต์ทำวัตรบูชาพระรัตนตรัย พิธีบำเพ็ญกุศลอุทิศถวายบูชาพระคุณท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต
การจัดนิทรรศการตามรอยประวัติ การจัดปฏิบัติธรรมฟังพระธรรมเทศนาจากพระเถระผู้สืบสานปณิธาน
และปฏิบัติจากท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต และการจัดพิมพ์หนังสือเป็นธรรมวิทยาทาน จำนวน ๒ เล่ม
ประกอบด้วย หนังสือประวัติพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ตอนจำพรรษาวัดปทุมวนาราม กรุงเทพมหานคร
ฉบับการ์ตูน และหนังสือขันธวิมุตติสังคีตธรรม เพื่อเป็นการเผยแพร่เกียรติประวัติและเกียรติคุณของท่าน
พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ให้ยืนยงแผ่ไพศาล โดยความอุปถัมภ์ของบริษัทเอ็มเคเรสโตรองด์ กรุ๊ป จำกัด
(มหาชน) ซึ่งต้องขออนุโมทนาสาธุการไว้ ณ โอกาสนี้

ในนามของพุทธบริษัททั้งปวง ขอนอบน้อมบูชาและรำลึกถึงคุณูปการอันยิ่งใหญ่บริสุทธิ์ของท่าน
พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ที่มีต่ออดีตชน ปัจจุบันชน และอนุชนทั้งหลาย ปฏิปทาและคุณูปการของท่าน
พระอาจารย์จะถูกจารึกเป็นความทรงจำของมวลมนุษยชาติตลอดไป

พระธรรมธัชมนี

เจ้าอาวาสวัดปทุมวนาราม

ประธานคณะกรรมการจัดงาน

สารบัญ

๐๐

คำปรารภ
คำปรารภในการจัดพิมพ์ครั้งแรก

๐๑

ขันธะวิมุติสะมังคีธรรมะ

๑๐

ชีวประวัติ
ของ พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถร

- ๑๒ ชาตีสกุล
- ๑๒ รูปร่างลักษณะและนิสัย
- ๑๓ การบรรพชา
- ๑๓ การอุปสมบท

- ๑๔ สุนิหิมิต
- ๑๕ สมหิหิมิต
- ๒๐ ปฏิปทา
- ๒๒ กิจวัตรประจำวัน
- ๒๓ บำบัดอาพาธด้วยธรรมโอสภ
- ๒๖ ดำเดือสนธิติษย์ผู้ออกแสวงหาวิเวก
- ๒๖ สำเร็จปฏิสัมภิกทาธุสาสน์
- ๒๙ ไตรวิธญาณ
- ๓๐ ทติพจน์
- ๓๐ บำเพ็ญประโยชน์
- ๓๒ ปิจฉิมสมัย

๓๖

ขันธะวิมุติสะมิงติธรรมะ (ฉบับลายมือ)

ขันธะวิมุติสะมิงติธรรมะ หะมิดถุ สุตตัสสะ ปัญจะธรรมะขันธานิ

ข้าพเจ้าขอนอบน้อมซึ่งพระสุตตบรมศาสดาสักกยนี้ สัมมาสัมพุทธเจ้า และพระนวกุตรธรรม
๙ ประการแลอริยสงฆ์สาวก

บัดนี้ ข้าพเจ้าจักกล่าวซึ่งธรรมะชั้นนี้โดยสังเขป ตามสติปัญญา ฯ

ยังมีท่านคนหนึ่งรักตัวคิดกลัวทุกข์ อยากรได้สุขพ้นภัยเที่ยวผายผัน เขาบอกว่าสุขมีที่ไหนก็อยากไป แต่เที่ยวหมั่นไปมาอยู่ช้านาน นิสยท่านนั้นรักตัวกลัวตายมาก อยากรจะพ้นแท้ ๆ เรื่องแก่ตาย วันหนึ่งท่านรู้จริงทั้งสมุทัยพวกสังขาร ท่านก็ปะถ้าสนุกสุขไม่หายเปรียบเหมือนดังกายนี้เอง ฯ

ชะงักงันถ้าสนุกทุกข์ทลาย แสนสบายรู้ตัวเรื่องกลัวนั้นเบาทำเมินไปเมินมาอยู่หน้าเขา จะกลับไปปาวร้องซึ่งพวกพ้องเล่า ก็กลัวเขาเหมาว่าเป็นบ้าบอ สู้อยู่ผู้เดียวหาเรื่องเครื่องสงบ เป็นอันจบเรื่องคิดไม่ติดต่อ ดีกว่าเที่ยวรุ่มร่ามทำสอพลอ เดียวถูกยอถูกติเป็นเครื่องรำคาญ ฯ

ยังมีบุรุษคนหนึ่งอีก กลัวตายน้ำใจฝ่อ มาหาแล้วพูดตรง ๆ นำสงสาร ถามว่าท่านพากเพียรมากี่ช้านาน เห็นธรรมที่แท้จริงแล้วหรือยังที่ใจหวัง เอ๊ะทำไมจึงรู้ใจฉัน บุรุษผู้นั้นก็อยากอยู่อาศัย ท่านว่าดี ๆ ฉันทอนุโมทนา จะพาดูเขาใหญ่ถ้าสนุกทุกข์ไม่มี คือ ภายจะคะตาสติภาวนา ชมเล่นให้เย็นใจหายเดือดร้อนหนทางจรรยวงศ์จะไปหรือไม่ไปฉันไม่เกณฑ์ ไซ้หลอกเล่นบอกความให้ตามจริง

แล้วกล่าวปฤชณาทำให้ตอบ

ปฤชณานั้นว่า ระวีง คืออะไร ?

ตอบว่า ระวีงเร็ว คือวิญญาณอาการไว เดินเป็นแถวตามแนวก้น สัญญาตรงไม่สงสัย ใจอยู่ในวิงไป
มา สัญญาเหนี่ยวภายนอกหลอกลวงจิต ทำให้คิดวนวายเที่ยวส่ายหา หลอกเป็นธรรมต่าง ๆ อย่างมายา
ถามว่า ชันธ์ห้า ใครพันจนทั้งปวง ?

แก้ว่า ใจชิพนอยู่คนเดียว ไม่เกาะเกี่ยวพัวพันติดสั่นพิษหวง หมดที่หลงอยู่เดียวดวง สัญญาลวง
ไม่ได้หมายหลงตามไป

ถามว่า ที่ว่าตาย ใครเขาตาย ที่ไหนกัน ?

แก้ว่า สังขารเขาตาย ทำลายผล

ถามว่า สิ่งใดก่อให้เกิดอวน ?

แก้ว่า กลสัญญาพาให้เวียน เชื้อสัญญาจึงผิตคิดยินดี ออกจากภพนี้ไปภพนั้นเที่ยวหันเหียน เลย
ลัมจิตจำปิดสนิทเนิ่นถึงจะเพียรหาธรรมก็ไม่เห็น

ถามว่า ใครกำหนดใครหมายเป็นธรรม ?

แก้ว่า ใจกำหนดใจหมายเรื่องราวเจ้าสัญญานั้นเอง คือว่าดี คว่าชั่ว ผลัก ตัด รัก ชัง

ถามว่า กินคนเดียวไม่เที่ยวกิน ?

แก้ว่า สันนอยากดูรู้ไม่หวัง ในเรื่องเห็นต่อไปหายรุ่งรัง ใจก็นั่งแท่นนั่งทั้งอาลัย

ถามว่า สระสี่เหลี่ยมเปี่ยมด้วยน้ำ ?

แก้วว่า ธรรมสี่เหลี่ยมจากสงสัย สะอาดหมดราคีไม่มีภัย สัญญาในนั้นพราก สังขารนั้นไม่กวน ใจจึงเปี่ยมเต็มที่ไม่มีพร่องเจียบระจับดวงจิตไม่คิดครวญ เป็นของควรชมชื่นทุกคืนวัน แม้ได้สมบัติพิภพสักสิบแสน ก็ไม่เหมือนรู้จริงทั้งสังขาร หมดความอยากเป็นยังสิ่งสำคัญ จำอยู่ส่วนจำ ไม่กำเกิน ใจไม่เพลินทั้งสิ้นหายดินรน

เหมือนดังเอากระจกส่องเงาหน้า แล้วอย่าคิดติดสัญญาเพราะสัญญานั้นเหมือนดังเงา อย่าได้เฝ้าไปตามเรื่องเครื่องสังขาร ใจหยับจับใจที่ไม่ปน ไหวส่วนตนรู้แน่เพราะแปรไป ใจไม่เที่ยงของใจใช่ต้องว่ารู้ชั้นรู้ห้าต่างชนิดเมื่อจิตไหว แต่ก่อนนั้นหลงสัญญาว่าเป็นใจ สำคัญว่าในวานอกจึงหลอกลวง คราวนี้ใจเป็นใหญ่ไม่หมายพึ่ง สัญญาหนึ่งสัญญาใดมิได้หลง เกิดก็ตามดับก็ตามสิ่งทั้งปวง ไม่ต้องหวงไม่ต้องกันหมู่สัญญา เปรียบเหมือนขึ้นยอดเขาสูงแท้แลเห็นดิน แลเห็นสิ้นทุกตัวสัตว์...สูงยิ่งนักแลเห็นเรื่องของตนแต่ต้นมา เป็นมรรคาทั้งนั้นเช่นบันได

ถามว่า น้ำขึ้นลงตรงสัจจันนั้นหรือ ?

ตอบว่า สังขารแปรแก้ไขไม่ได้ ธรรมดากรรณแต่งไม่แก้งใคร ขึ้นผลักไสจับต้องก็หมองมัวชั่วในจิต ไม่ต้องคิดขัดธรรมดาสภาวะสิ่งเป็นจริง ดีชั่วตามแต่เรื่องของเรื่องเปลื้องแต่ตัว ไม่พัวพันสังขารเป็นการเย็น รู้จักจริงต้องทั้งสังขารที่ผันแปรเมื่อแลเห็นเบื่อแล้วปล่อยได้คล่องไม่ต้องเกณท์ ธรรมก็เย็นใจระงับรับอาการ

ถามว่า ห้าหน้าที่ มีครบกัน ?

ตอบว่า ชันธ์แบ่งแจกแยกหาฐานเรื่องสังขาร ต่างกองรับหน้าที่มีกิจการ จะรับงานอื่นไม่ได้เต็มในตัว แม้ลาภยศ สรรเสริญ เจริญสุข นิินทา ทุกข์ เสื่อมยศ หมดลาภทั่ว รวมลงตามสภาพตามเป็นจริง ทั้งแปดอย่างใจไม่หันไปพัวพัน เพราะรูปรูปขันธก็ทำแก่ไขมิได้เว้น นานก็ได้พักเหมือนจักรยนต์ เพราะรับผลของกรรมที่ทำมา เรื่องดีพาเพลินเพลินเจริญใจ เรื่องชั่วขุ่นขุ่นจิตคิดไม่หยุด เหมือนไฟจุดจิตหมองไม่ผ่องใส นึกขึ้นเองทั้งรักทั้งโกรธไปโทษใคร

อยากไม่แก่ไม่ตายได้หรือคน เป็นของพันวิสัยจะได้เซยเช่นไม่อย่าให้จิตเที่ยวคิดรู้ อยากให้อยู่เป็นหนึ่งหวังพึงเฉย จิตเป็นของผันแปรไม่แน่นอนเลย สัญญาเคยอยู่ได้บ้างเป็นครั้งคราว ถ้ารู้เท่าธรรมดาทั้งห้าขันธ์ ใจนั้นก็ขาวสะอาดหมดมลทินสิ้นเรื่องราว ถ้ารู้ได้อย่างนี้จึงดียิ่ง เพราะเห็นจริงถอนหลุดสุดวิถิ ไม่ฝ่าฝืนธรรมดาตามเป็นจริง จะจนจะมีตามเรื่องเครื่องนอกใน ดีหรือชั่วต้องดับเลื่อนลับไป ยึดสิ่งใดไม่ได้ตามใจหมาย ใจไม่เที่ยงของใจไหววิบวับ สังเกตจับรู้ได้สบายยิ่ง เล็กบ้างใหญ่รู้ไม่ทัน ชันธ์บังธรรมมืดมืดที่นี่ มัวดูขันธธรรมไม่เห็นเป็นธูลีไป ส่วนธรรมมีใหญ่กว่าขันธนั้นไม่แล

ถามว่า มีไม่มี ไม่มีมี นี่คืออะไร ?

ที่นี้ติดหมด คิดแกไม่ไหว เจริญชี้ให้ชัดทั้งอรรถแปล โปรตแก่เกิด ที่ว่าเกิดมีต่าง ๆ ทั้งเหตุผล แล้วดับไม่มีชัดใช้สัตว์คน นี้ข้อต้นมีไม่มีอย่างนี้ตรง ขอบปลายไม่มีมี นี่เป็นธรรมที่ลึกล้ำไตรภพจบประสงค์ **ไม่มีสังขาร มีธรรมที่มั่นคง**

นั่นแล องค์ธรรมเอก วิเวกจริง ธรรมเป็น ๑ ไม่แปรผัน เลิศภพสงบยิ่ง เป็นอารมณ์ของใจไม่ไหวติง

ระจับนั่งเฝ้าบงัดขัดกับใจ ใจก็สร้างจากเมฆหายเร่าร้อน ความอยากถอนได้หมดปลดสงสัย เรื่องพัวพัน
 ชนธ์ห้าซาสิ้นไป เครื่องหมุนในไตรจักรก็หักลง ความอยากใหญ่ยิ่งก็ทิ้งหลุด ความรักหยุดหายสนทล้นพิช
 หวง ร้อนทั้งปวงก็หายหมดตั้งใจ

เชิญโปรดซื้ออีกอย่างหนทางใจ สมุทัยของจิตที่ปิดธรรม ?

แก้วว่า สมุทัยกว้างใหญ่นัก ย่อลงก็คือความรักบีบใจอาลัยชนธ์ ถ้าธรรมมีกับจิตเป็นนิจนิรันดร์ เป็น
 เลิกกันสมุทัยมิได้มี จงจำไว้อย่างนี้วิธิจิต ไม่ต้องคิดเวียนวนจนปณปี ธรรมไม่มีอยู่เป็นนิตยัตตยินดี ใจตกที่
 สมุทัยอาลัยตัว

ว่าอย่างย่อทุกซกกับธรรมประจำจิต เอาจนคิดรู้เห็นจริงจึงเย็นทั่ว จะสุขทุกข์เท่าไรมิได้กลัว สร้าง
 จากเครื่องมือคือสมุทัยไปที่ดี รู้เท่านี้ก็คลายหายร้อน พอพักผ่อนเสาะแสวงหาทางหนี จิตรู้ธรรมลึ้มจิตที่
 ติดรู้สึใจรู้ธรรมที่เป็นสุข ชนธ์ทุกข์แท้แน่ประจำธรรมคงธรรม ชนธ์คงชนธ์เท่านั้น และคำว่าเย็นสบายหาย
 เตือดร้อน หมายถึงถอนจากผิดที่ติดแท้ แต่ส่วนสังขารชนธ์ปราศจากสุขเป็นทุกข์แท้ เพราะต้องแก้ไขตาย
 ไม่วายวัน จิตรู้ธรรมที่ล้ำเลิศ จิตก็ถอนจากผิดเครื่องเศร้าหมองของแสง ผิดเป็นโทษของใจอย่างร้ายแรง
 เห็นธรรมแจ้ง ถอนผิดหมดพิชใจ จิตเห็นธรรมดีล้นที่พ้นผิด พบปะธรรมเปลื้องเครื่องกระสัน มีสติอยู่ใน
 ตัวไม่พัวพัน เรื่องรักชนธ์ขาดสิ้นหายยินดี สิ้นธุทั้งปวงหมดห่วงโย ถึงจะคิดก็ไม่ห้ามตามนิสัย เมื่อไม่ห้าม
 กลับไม่พัวพันยุ่งไป พึงรู้ได้บาปมีขึ้นเพราะขึ้นจริง ตอบว่า บาปเกิดได้เพราะไม่รู้ ถ้าปิดประตูเขลาได้สบาย
 ยิ่ง ชั่วทั้งปวงเฝ้าหายไม่ไหวติง ชนธ์ทุกสิ่งย่อมทุกข์ไม่สุขเลย

แต่ก่อนข้าพเจ้ามีตเลาเหมือนเข้าถ้ำ อยากเห็นธรรมยึดใจจะให้เฉย ยึดความจำว่าเป็นใจหมายจนเคย เลยเพลินเชยชม “จำ” ทำมานาน ความจำติดปิดไว้มองไม่เห็น จึงหลงเล่นขันธห่าน่าสงสาร ให้อยากตัวอดทนพันประมาณ เทียวระรานตีคนอื่นเป็นพื้นไปไม่เป็นผล เทียวดูโทษคนอื่นนั้นชื่นใจ เหมือนก่อไฟเผาตัวต้องมัวมอม

ใครผิดถูกตีชู้ก็ตัวเขา ใจของเราเพียรระวังตั้งถนอม อย่าให้อกุศลวนมาตอม ควรถึงพร้อมบุญกุศลผลสบาย เห็นคนอื่นเขาชั่วตัวก็ตี เป็นราศียึดขันธที่มั่นหมาย ยึดขันธต้องร้อนแท้เพราะแก่ตาย เลยซำร้ายกิเลสกลุ่มเข้ารุมกวณ เต็มทั้งรักทั้งโกรธโทษประจักษ์ ทั้งกลั่นนักหนักจิตคิดโทษหวน ซ้ำอารมณ์กำทำก็มาชวน ยกกระบวนทุกอย่างต่าง ๆ ไป

เพราะยึดขันธทั้งห้าว่าของตน จึงไม่พ้นทุกข์ภัยไปได้না ถ้ารู้โทษของตัวแล้วอย่าซาเฉย ดูอาการสังขารที่ไม่เที่ยงร่ำไปให้ใจเคย คงได้เชยชมธรรมะอันเอกวิเวกจิต ไม่เที่ยงนั้นหมายใจไหวจากจำ เห็นแล้วซำดู ๆ อยู่ที่ไหน พออารมณ์นอกดัดบระจับไปหมดปรากฏธรรม เห็นธรรมแล้วย่อมหายวุ่นวายจิต จิตนั้นไม่ติดคู่จริงเท่านี้หมดประตุ รู้อย่างนี้วิจิตร รู้เท่าที่ไม่เที่ยง จิตต้นพันริเริ่ม คงจิตเดิมอย่างเที่ยงแท้ รู้ต้นจิตพ้นจากผิดทั้งปวงไม่หวั่น ถ้าออกไปปลายจิตผิดทันที

คำว่าที่มีต้นนั้นเพราะจิตคิดหวนดี จิตหวนนี้ปลายจิตคิดออกไป จิตต้นดีเมื่อธรรมะปรากฏหมดสงสัย เห็นธรรมะอันเลิศล้ำโลกา เรื่องคิดค้นวุ่นหามาแต่ก่อน ก็เลิกถอนเปลี่ยนปลดได้หมดสิ้น ยังมีทุกข์ต้องหลบนอนกับกินไปตามเรื่อง ใจเชื่องชืดต้นจิตคิดไม่ครวญ ธรรมดาของจิตก็ต้องนึกคิด พอรู้สึกจิตต้นพันโทษหวน

เจียบสังกัดจากเรื่องเครื่องรบกวน ธรรมดาสังหารปรากฏหมดด้วยกัน เสมอทั้งนั้นคงที่ไม่มีเลย

ระวังใจเมื่อจำทำละเอียดย มักจะเปิดให้จิตไปติดเฉย ใจไม่เที่ยงของข้าให้เคย เมื่อถึงเอยหากรู้
เองเพลงของใจ เหมือนดั่งมายาที่หลอกลวง ท่านว่าวิปัสสนูปกิเลส จำแลงเพศเหมือนดังจริงที่แท้ไม่จริง
รู้ขึ้นเองหมายนามว่าความเห็น ไม่ใช่เช่นฟังเข้าใจขั้นได้ถาม ทั้งตรีกตรองแยกแยะแกะรูปนาม ก็ใช้ความ
เห็นเองจงเล็งดู รู้ขึ้นเองใช้เพลงคิด รู้ต้นจิต จิตต้น พันโยยหวน ต้นจิตรู้ตัวแน่ว่าสังขารเรื่องแปรปรวน ใช้
กระบวนไปดูหรืออะไร

รู้อยู่เพราะหมายคู่ก็ไม่ใช่ จิตคงรู้จิตเองเพราะเพลงไหว จิตรู้ไหว ๆ ก็จิตติดกันไป แยกไม่ได้ตาม
จริงสิ่งเดียวกัน จิตเป็นสองอาการเรียกว่าสัญญาพาพัวพัน ไม่เที่ยงนั้นก็ตัวเองไปเล็งใคร ใจรู้เสื่อมของตัวก็
พันมัวมืด ใจก็จิตสิ้นรสมดสงสัย ขาดค้นคว้าหาเรื่องเครื่องนอกใน ความอาลัยทั้งปวงก็ร่วงโรย ทั้งโกรธรัก
เครื่องหนักใจก็ไปจาก เรื่องใจอยากก็หยุดได้หายหวนโยย พันหนักใจทั้งหลายโอตโอย เหมือนฝนโปรยใจ
ใจเย็นเห็นด้วยใจ ใจเย็นเพราะไม่ต้องเที่ยวมองคน รู้จิตต้นปัจจุบันพันหวนไหว ดีหรือชั่วทั้งปวงไม่ห่วงใย
ต้องดับไปทั้งเรื่องเครื่องรุงรัง อยู่เจียบ ๆ ต้นจิตไม่คิดอ่าน ตามแต่การของจิตสิ้นคิดหวัง ไม่ต้องวุ่นต้องวาย
หายระวัง นอนหรือนั่งนึกพันอยู่ต้นจิต

ท่านชี้มรรคพึงหลักแหลม ช่างต่อแต่แก้วางขวางสว่างไสว ยังอีกอย่างทางใจไม่หลุดสมุทัย ของ
โปรดชี้ให้พิสดารเป็นการดี

ตอบว่า สมุทัย คือ อาลัยรัก เพลินยังนักทำภาพใหม่ไม่หน่ายหนี ว่าอย่างต่ำถามคุณหาเป็นราศี

อย่างสูงซึ้งสมุทัยอลัชฌาน ถ้าจับตามวิถี มีโนจิต ก็เรื่องคิดเพลินไปในสังขาร เพลินทั้งปวงเคยมาเสียช้านาน กลับเป็นการดีไปให้เจริญจิตไปในส่วนที่ผิด ก็เลยแตกกิ่งก้านพุ่มชานใหญ่ เทียวเพลินไปในผิดไม่คิดเงิน สิ่งใดชอบอารมณ์ก็ชมเพลิน เพลินจนเกินลืมหักไม่กลัวภัย

เพลินดูโทษคนอื่นตื่นด้วยชั่ว โทษของตัวเองไม่เห็นเป็นไฉน โทษคนอื่นเขามากสักเท่าไร ไม่ทำให้เราตกนรกเลย โทษของเราเศร้าหมองไม่ต้องมาก ส่งวิบากไปตกนรกแสนสาหัส หมั่นดูโทษตนไว้ให้ใจเคย เว้นเสียซึ่งโทษนั้น คงได้เซยชมสุขพ้นทุกข์ภัย

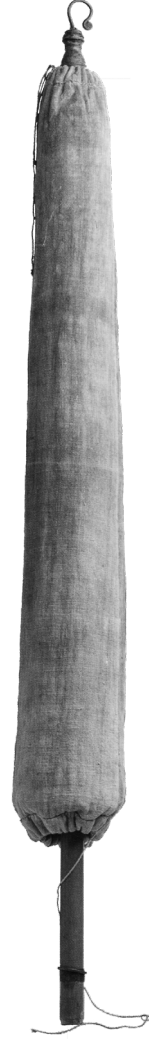
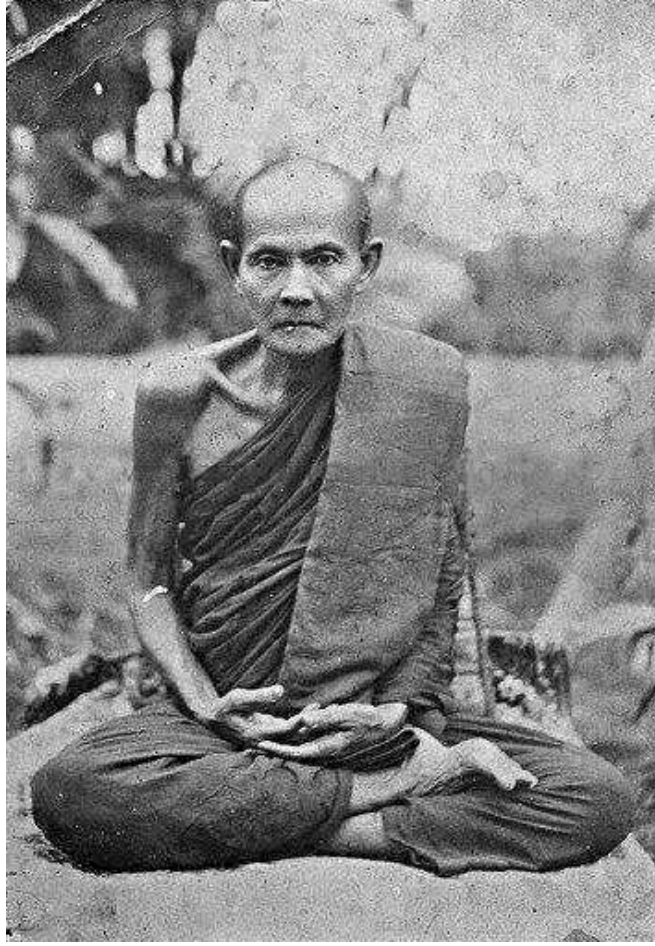
เมื่อเห็นโทษตนซัดรีบตัดทิ้ง ทำอ้อยอิ่งคิดมากจากไม่ได้ เรื่องอยากดีไม่หยุดคือตัวสมุทัย เป็นโทษใหญ่กลัวจะไม่ดีนี้ก็แรง ดีแลไม่ได้นี้เป็นพิษของจิตนึก เหมือนไขหนักถูกต้องของแสง กำเรปโรคด้วยพิษผิดสำแลง ธรรมไม่แจ้งเพราะอยากดีนี้เป็นเดิม ความอยากดีมีมากมักลากจิต ให้เทียวคิดวุ่นไปจนใจเหิมสรรพชั่วมัวหมองก็ต้องเดิม ผิดยิ่งเพิ่มร่ำไปไกลจากธรรม ที่จริงซึ้งสมุทัยนี้ใจฉันทระทม พึงเนื้อความไปข้างนุงทางยุ่งย่ง เมื่อซึ้งรรคพึงใจไม่ไหวติง ระงับนิ่งใจสงบจบกันที่ ฯ

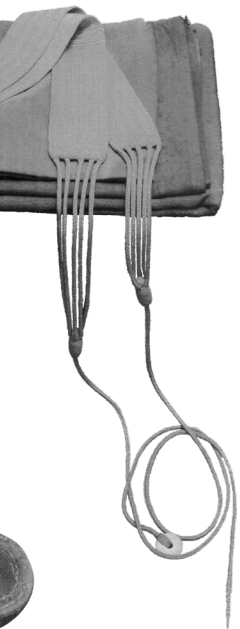
อันนี้ชื่อว่าขันธะวิมุติสะมังคีธรรมะประจำอยู่กับที่ ไม่มีอาการไปไม่มีอาการมา สภาวะธรรมที่เป็นจริงสิ่งเดียวเท่านั้น และไม่มีเรื่องจะแฉะเวียน สิ้นเนื้อความแต่เพียงเท่านั้น ฯ

ผิดหรือถูกจงใช้ปัญญาตรองดูให้รู้เถิด ฯ

พระภริทัตโต ฯ (หมั่น)
วัดสระประทุมวัน เป็นผู้แต่ง ฯ

สมุทัย คือ อาลัยรัก
เพลินยิ่งนักทำภพใหม่ไม่หน่ายหนี
ว่าอย่างต่ำกามคุณห้าเป็นราตรี
อย่างสูงชีสมุทัยอาลัยฉาน
ถ้าจับตามวิถี มีในจิต
ก็เรื่องติดเพลินไปในสังขาร
เพลินทั้งปวงเคยมาเสียช้านาน
กลับเป็นการดีไปให้เจริญจิตไปในส่วนที่ผิด
ก็เลยแตกกิ่งก้านฟุ้งซ่านใหญ่
เที่ยวเพลินไปในผิดไม่ติดเขิน
สิ่งใดชอบอารมณ์ก็ชมเพลิน
เพลินจนเกินลืมห่วงไม่กลัวภัย

ชีวประวัติ* ของ พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถร

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถร ซึ่งเป็นอาจารย์สอนธรรมทางวิปัสสนา มีศิษยานุศิษย์มาก มีคนเคารพนับถือมาก มีชีวประวัติควรเป็นทีฐานาคติแก่กุลบุตรได้ผู้หนึ่ง ดังจะเล่าต่อไปนี้

ชาติสกุล

ท่านกำเนิดในสกุลแก่นแก้ว โดยนายคำดั่งเป็นบิดา นางจันทร์เป็นมารดา เพี้ยแก่นท้าว เป็นปู่ชาติไทย นับถือพุทธศาสนา เกิดวันพฤหัสบดี เดือนยี่ ปีมะแม ตรงกับวันที่ ๒๐ เดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๑๓ ณ บ้านคำบง อำเภอลำดวน จังหวัดอุบลราชธานี มีพี่น้องร่วมท้องเดียวกัน ๙ คน ท่านเป็นบุตรคนหัวปี บุตร ๖ คน ตายเสียแต่เล็ก ยังเหลือน้องสาว ๒ คน คนสุดท้ายชื่อหวัน จำปาศิลป์

รูปร่างลักษณะและนิสัย

ท่านได้เรียนอักษรสมัยในสำนักของอา คือเรียนอักษรไทยน้อย อักษรไทย อักษรธรรม และอักษรขอม อ่านออกเขียนได้ นับว่าท่านเรียนได้รวดเร็ว เพราะมีความทรงจำดี และมีความขยันหมั่นเพียร ชอบการเล่าเรียนศึกษา

สำนวน พระอริยคุณาธาร (ปู่โส เส่ง)
ฉบับพิมพ์แจกในงานฌาปนกิจศพ พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถร

การบรรพชา

เมื่อท่านอายุได้ ๑๕ ปี ได้บรรพชาเป็นสามเณรในสำนักวัดบ้านคำบง ใครเป็นบรรพชาจารย์ไม่ปรากฏ ครั้นบวชแล้วได้ศึกษาความรู้ทางพระศาสนา มีสวดมนต์และสูตรต่าง ๆ ในสำนักบรรพชาจารย์จดจำได้รวดเร็ว อาจารย์เมตตาปราณีมาก เพราะเอาใจใส่ในการเล่าเรียนดี ประพฤติปฏิบัติเรียบร้อย เป็นที่ไว้น้ำใจเชื่อใจได้ เมื่ออายุท่านได้ ๑๗ ปี บิดาขอร้องให้ลาสิกขา เพื่อช่วยการงานทางบ้าน ท่านก็ได้ลาสิกขาออกไปช่วยการงานของบิดามารดาเต็มความสามารถ

ท่านเล่าว่า เมื่อลาสิกขาไปแล้วยังคิดที่จะบวชอีกอยู่เสมอไม่ลืมเลย คงเป็นเพราะมีอุปนิสัยในทางบวชมาแต่ก่อนอย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่ง เพราะติดใจในคำสั่งของยายว่า “เจ้าต้องบวชให้ยาย เพราะยายก็ได้เลี้ยงเจ้ายาก” คำสั่งยายนี้ คอยสะกิดใจอยู่เสมอ

การอุปสมบท

ครั้นอายุท่านได้ ๒๒ ปี ท่านเล่าว่า มีความอยากบวชเป็นกำลัง จึงอำลาบิดามารดาบวช ท่านทั้งสองก็อนุญาตตามประสงค์ ท่านได้เข้าศึกษาในสำนักท่านอาจารย์เสาร์ กันตสีลเถร วัดเลียบ เมืองอุบล จังหวัดอุบลราชธานี ได้รับอุปสมบทกรรมเป็นภิกษุภาวะในพระพุทธศาสนา ณ วัดศรีทอง อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี พระอริยกวี (อ่อน) เป็นพระอุปัชฌายะ พระครูสีทา ชยเสโน เป็นพระกรรมวาจาจารย์ พระครูประจักษ์อุบลคุณ (ส่วย) เป็นพระอนุสาวนาจารย์ เมื่อวันที่ ๑๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๓๖ พระ

อุปมาเยชนานนามมครให้ว่า ภูริทตฺโต เสรีจอุปสมบทกรรมแล้วได้กลับมาศึกษาวิปัสสนาธุระกับพระอาจารย์เสาร์ กันตสีลเถร ณ วัดเลียบต่อไป

สุบินนิมิต

ท่านเล่าว่า เมื่อกำลังศึกษากรรมฐานภาวนาในสำนักพระอาจารย์เสาร์ กันตสีลเถร ณ วัดเลียบ จังหวัดอุบลราชธานีนั้น ชั้นแรกยังใช้กรรมภาวนาว่า พุทฺโธ พุทฺโธ อยู่อยู่มาวันหนึ่งจะเป็นเวลาเที่ยงคืนหรืออย่างไรไม่แน่ บังเกิดสุบินนิมิตว่าได้เดินออกจากหมู่บ้าน ๆ หนึ่งมีป่า เลียบป่าออกไปก็ถึงทุ่งแจ้งกว้างขวาง จึงตามทุ่งไปได้เห็นต้นชาติดันหนึ่งที่บุคคลตัดให้ล้มลงแล้ว ปราศจากใบ ดอกของต้นชาติ สูงประมาณ ๑ คืบ ใหญ่ประมาณ ๑ อ้อม ท่านขึ้นสู่ยอดชาตินั้น พิจารณาอยู่รู้ว่าผุพังไปบ้าง และจักไม่งอกขึ้นได้อีก ในขณะที่กำลังพิจารณาอยู่นั้นมีม้าตัวหนึ่ง ไม่ทราบว่ามีมาจากไหน มาเทียมขอนชาติ ท่านจึงขึ้นขี่ม้าตัวนั้น ม้าพาวิ่งไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนืออย่างเต็มฝีเท้า ขณะที่ม้าวิ่งไปนั้น ได้แลเห็นคูโบหนึ่งเหมือนตู้พระไตรปิฎกตั้งอยู่ข้างหน้า ตู้นั้นวิจิตรด้วยเงินสีขาวล้อมเป็นประกายผ่องไสยงนัก ม้าพาวิ่งเข้าไปสู่ตู้นั้น ครั้นถึงมาก็หยุดและหายไป ท่านลงจากหลังม้า ตรงตู้พระไตรปิฎกนั้น แต่มิได้เปิดดูดูไม่ทราบว่ามีอะไรอยู่ในนั้น แลดูไปข้างหน้าเห็นเป็นป่าชัฏเต็มไปด้วยขวากหนามต่าง ๆ จะไปต่อไปไม่ได้เลย รู้สึกตัวตื่นขึ้น

สุบินนิมิตนี้ เป็นบุพนิมิตบอกความมั่นใจในการทำสมาธิเพียรของท่าน ท่านจึงตั้งหน้าทำความเพียรประโยชน์พยายามมิได้ท้อถอย มีการเดินจงกรมบ้าง นั่งสมาธิบ้าง ข้อวัตรปฏิบัติต่าง ๆ ก็ได้ทอดทิ้ง

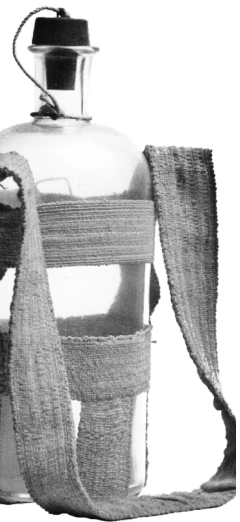
คงดำเนินตามข้อปฏิบัติอันท่านโบราณบัณฑิตทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ทรงบำเพ็ญตามทางแห่ง อริยมรรค

ครั้นต่อมา ท่านจึงทวนไปพิจารณาสุบินนิมิตนั้น จึงได้ความว่า การที่ท่านมาบวชในพระพุทธศาสนา และปฏิบัติตามอริยมรรคนั้น ชื่อว่าออกจากบ้าน บ้านนั้น คือความผิดทั้งหลาย และบ้านั้น คือกิเลสซึ่งเป็น ความผิดเหมือนกัน อันความที่บรรลุถึงทุ่งอันแจ้งกว้างนั้น คือละความผิดทั้งหลายประกอบแต่ความดีความ งาม ขอนชาติ ได้แก่ ชาติ ความเกิด ม้า ได้แก่ ตัวปัญญาวิปัสสนาจักมาแก้ความผิด การขึ้นสู่มาแล้วม้าพา วิ่งไปสู่ตู้พระไตรปิฎกนั้น คือเมื่อพิจารณาไปแล้วจักสำเร็จเป็นปฏิสัมภิทาอนุสาสน์ ฉลาดรู้ อะไร ๆ ในเทศนา วิธีทรมานแนะนำสั่งสอนสาธุศิษย์ทั้งหลายให้ได้รับความเข้าใจ และเข้าใจในข้อปฏิบัติทางจิต แต่จะไม่ได้ ในจิตปฏิสัมภิทาญาณเพราะไม่ได้เปิดตู้คู่นั้น ส่วนข้างหน้าอันเต็มไปด้วยขวากหนามนั้น ได้ความว่า เมื่อ พิจารณาเกินไปจากมรรค จากสัจจะ ก็คือความผิดนั่นเอง เมื่อพิจารณาได้ความเท่านี้แล้ว ก็ถอยจิตคืนมา หาดำพิจารณากาย เป็นกายคตาสติภาวนาต่อไป

สมาธิหิมิต

ท่านเล่าให้ฟังว่า เมื่อท่านเจริญกรรมฐานภาวนาอยู่วัดเลียบเมืองอุบลนั้น ในชั้นแรกยังบริกรรม ภาวนาว่า พุทโธ ๆ อยู่ วาระแรกมีอุคคหนิมิต คือเมื่อจิตรวมลง ได้ปรากฏรูปอสุภะภายนอกก่อน คือเห็น คนตายอยู่ข้างหน้า ห่างจากที่นั่งประมาณ ๑ วา ผินหน้ามาทางท่าน มีสุนัขตัวหนึ่งมาดึงเอาไส้ออกไปกิน

อยู่ เมื่อเห็นอย่างนั้นท่านก็ได้ทอดถอย คงกำหนดนิมิตนั้นให้มาก ออกจากที่นั่งแล้วจะนอนอยู่ก็ดี จงกรรม
ก็ดี เดินไปมาอยู่ก็ดี ก็ให้ปรากฏนิมิตอยู่อย่างนั้น ครั้นนานวันมาก็ขยายให้ใหญ่ ขยายให้เน่าเปื่อยผุพัง เป็น
จุนวิจุนไป กำหนดให้มากให้มีทั้งตายเก่าและตายใหม่ จนกระทั่งเต็มหมดทั้งวัดว่ามีแรงกายหม้ายแย่งกัน
กินอยู่ ท่านก็ทำอยู่อย่างนั้นจนสุภะนั้นได้กลับกลายเป็นวงแก้ว

วาระที่ ๒ เมื่อร่างอสุภะทั้งหมดได้กลับกลายมาเป็นวงแก้วแล้ว จึงเพ่งอยู่ในวงแก้วอันขาวเลื่อมใส
สะอาด คล้ายวงกลืนสีขาวย ท่านก็เพ่งพิจารณาอยู่ในวงนั้นเรื่อยไป

วาระที่ ๓ เมื่อกำหนดพิจารณาต่อไป จึงแลไปเห็นอะไรอย่างหนึ่งคล้ายภูเขาอยู่ด้านหน้า จึงนึก
ในขณะนั้นว่าอยากไปดู บางทีจะเป็นหนทางข้อปฏิบัติกระมัง ? จึงได้เดินไปดู ปรากฏว่าภูเขานั้นเป็นพัก
อยู่ ๕ พัก จึงก้าวขึ้นไปถึงพักที่ ๕ แล้วหยุด แล้วกลับคืน ขณะที่เดินไปนั้นปรากฏว่าตัวท่านสะพายดาบ
อันคมกล้าเล่ม ๑ และที่เท้ามีรองเท้าสวมอยู่ในคั่นต่อมาก็เป็นอย่างนั้นอีก และปรากฏนิมิตคืบหน้าต่อไป
เป็นกำแพงขวางหน้าอยู่ ที่กำแพงมีประตูจึงอยากเข้าไปดูว่าข้างในมีอะไรอีก จึงเอามือผลักประตูเข้าไป
ปรากฏว่ามีทางสายหนึ่งตรงไป ท่านจึงเดินตามทางนั้นไป ข้างทางขวามือเห็นมีที่นั่งและที่อยู่ของพระภิกษุ
๒-๓ รูป กำลังนั่งสมาธิอยู่ ที่อยู่ของพระภิกษุนั้นคล้ายประทุนเกวียน ท่านมิได้เอาใจใส่คงเดินต่อไป ข้าง
ทางทั้งสองข้างมีถ้ำมีจอมผาอยู่มาก ได้เห็นดาบสตนหนึ่ง อาศัยอยู่ในถ้ำแห่งหนึ่ง ท่านก็มีได้เอาใจใส่อีก
ครั้นเดินต่อไปก็ถึงหน้าผาสูงมากจะไปที่ไปไม่ได้จึงหยุดเพียงนั้นแล้วกลับออกมาทางเก่า คั่นต่อมาก็ไปอีก
อย่างเก่า ครั้นไปถึงที่หน้าผาแห่งนั้น จึงปรากฏนัยนตร์คล้ายอยู่ มีสายหย่อนลงมาแต่หน้าผา ท่านจึงขึ้นสู่

พอนั่งเรียบร้อย อู่ก็ชักขึ้นไปบนภูเขาสูงนั้น ครั้นขึ้นไปแล้วจึงเห็นสำเภาใหญ่ลำหนึ่งอยู่บนภูเขาสูงนั้น ขึ้นไปดูในสำเภาเห็นโตะ ๔ เหลี่ยม บนโตะมีผ้าปู เป็นผ้าสีเขียวเนื้อละเอียดมาก มองดูทั้ง ๔ ทิศมีดวงประทีปติดสว่างรุ่งโรจน์อยู่ ประทีปนั้นคล้ายติดต่อย่น้ำมัน ปรากฏว่าตัวท่านขึ้นนั่งบนโตะนั้น และปรากฏว่าได้ฉันทิงหน้ที่นั่นด้วย เครื่องจิงหน้มีแต่งกับอะไรอีกหลายอย่าง ครั้นฉันทิงหน้เสร็จแล้วมองไปข้างหน้า ปรากฏเห็นเป็นผ้งโน้นไกลมาก จะไปก็ไปไม่ได้เพราะมีเหวลึก ไม่มีสะพานข้ามไป จึงกลับคืนมาเหมือนอย่างเก่า

วาระที่ ๔ ก็เพ่งไปน้อมจิตไปอย่างเก่านั้นแล ครั้นไปถึงสำเภาแห่งนั้น จึงปรากฏเห็นมีสะพานน้อย ๆ ข้ามไปยังผ้งโน้นจึงเดินไป พอไปถึงผ้งโน้นแล้วก็ปรากฏเห็นกำแพงใหญ่มากสูงมาก ประกอบด้วยค่ายคู ประตูและหอรบอันมั่นคง ที่หน้ากำแพงมีถนนใหญ่ไปทางทิศใต้และทิศเหนือ นึกอยากเข้าไปมากจึงเดินไปผลักประตู ประตูไม่เปิดจึงกลับคืนมา

วาระที่ ๕ ทำอย่างเก่าอีก ปรากฏไปอย่างเก่า สะพานทำจากสำเภาใหญ่ไปยังผ้งโน้น ปรากฏว่าใหญ่กว่าเก่ามาก ครั้นเดินตามสะพานนั้นไปได้ครึ่งสะพาน ปรากฏเห็นท่านเจ้าพระคุณอุบาลีฯ (สิริจันทเถร จันทร) เดินสวนมา และกล่าวว่า “อภฺรชฺคิโก มคฺโค” แล้วต่างก็เดินต่อไป พอไปถึงประตูก็แลเห็นประตูเล็กอีกประตูหนึ่ง จึงเดินไปผลักประตูเล็กนั้นออกได้ แล้วไปเปิดประตูใหญ่ได้ เข้าไปข้างในกำแพง ปรากฏมีเสาทองตั้งอยู่ท่ามกลางเวียงนั้นสูงตระหง่าน ต่อไปทางข้างหน้าปรากฏมีถนนเป็นถนนตีสะอาดเตียนราบมีเครื่องมุงมีประทีปโคมไฟติดเป็นดวงไปตามเพดานหลังคาถนน มองไปข้างหน้าเห็นมีโบสถ์หลังหนึ่งตั้งอยู่ จึงเดินเข้าไปในโบสถ์ ภายในโบสถ์มีทางจงกรม ที่สุดทางจงกรมทั้งสองข้างมีดวงประทีปตามสว่าง

รุ่งโรจน์ นึกอยากเดินจงกรม จึงได้เดินจงกรมไป ๆ มา ๆ อยู่ และต่อมาปรากฏมีธรรมาสันอันหนึ่งวิจิตรด้วยเงิน จึงขึ้นไปนั่งบนธรรมาสันนั้น บนธรรมาสันมีบาตรลูกหนึ่งเปิดดูในบาตรมีเม็ดโกนเล่มหนึ่ง พอมาถึงตรงนี้ก็อยู่ไม่ปรากฏอะไรต่อไปอีก

วันต่อมาก็เข้ามาถึงตรงนี้อีกทุก ๆ วัน ทุกครั้งที่เข้าไปก็ปรากฏว่าในตัวท่านมีดาบสะพายอยู่เล่ม ๑ กับมีรองเท้าสวมอยู่ด้วย ปรากฏเป็นอย่างนี้อยู่ถึง ๓ เดือน ครั้นต่อมาเมื่อออกจากที่แล้ว (คือจิตถอนออกจากสมาธิ) เห็นอารมณ์ภายนอกก็ยิ่งกระทบกระทั่งอยู่รำไป สบายก็เกิดรัก ไม่ดีก็ชัง เป็นอยู่อย่างนี้ ท่านจึงพิจารณาว่าการที่เราพิจารณาอย่างนี้ มันยังเป็นนอกอยู่ ไม่หยุดอยู่กะที่ และครั้นกระทบอารมณ์ยังหวั่นไหวอยู่ นี่เห็นจะไม่ใช่ทางเสียแล้วกระมัง ฯ เมื่อพิจารณาได้ความอย่างนี้ จึงเริ่มแก้ด้วยอุบายวิธีใหม่ จึงตั้งต้นพิจารณาภายในทวนขึ้นและตามลงไป อุทฺธ อโธ ติริยญจาปิ มชฌเณ เบื้องบนแต่ปลายเท้าขึ้นมา เบื้องต่ำแต่ปลายผมลงไป และด้านขวางสถานกลางโดยรอบ ด้วยการจงกรม เวลาจะนอนก็นอนเสีย ไม่นั่งให้มันรวมเหมือนอย่างเก่า ใช้อุบายนี้ทำประโยชน์พยายาม พากเพียรอยู่โดยมีที่ถ้อย ตลอด ๓ วันล่วงแล้ว จึงนั่งพิจารณาอีก ที่นี้จิตจึงรวมลง และปรากฏว่าภายในได้แตกออกเป็นสองภาค พร้อมกับรับรู้ขึ้นในขณะนั้นว่า เออที่นี้ถูกแล้วละ เพราะจิตไม่น้อมไป และมีสติรู้อยู่กับที่ นี่เป็นอุบายอันถูกต้องครั้งแรก ตั้งแต่นั้นมาก็พิจารณาอยู่อย่างนั้น ครั้นออกพรรษาตกฤดูแล้ง ก็ออกเที่ยวแสวงหาวิเวกไปอยู่ที่สงัดปราศจากคน พลุกพล่านตามหมู่บ้าน ห่างจากหมู่บ้านพออาศัยภิกขาจารวัตรตามเยี่ยงอย่างพระพุทธเจ้าและพระอริยสาวกเจ้าที่ดำเนินมาก่อนแล้วทั้งหลาย ไปทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงบ้าง ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงบ้าง ในคราวไป

วิเวกธรรมาจารย์ ได้เข้าพระคุณพระธรรมเจดีย์ (พนรุโธ จุม) กับเจ้าคุณพระสารภณมุนี (จันทร์) ไปเป็นศิษย์ศึกษาเล่าเรียน ทั้งทางสมถวิปัสสนา ทั้งทางปริยัติธรรม ณ เมืองอุบลก่อน แล้วส่งไปศึกษาเล่าเรียนทางกรุงเทพฯ พระมหานคร จนได้กลับมาทำประโยชน์ เป็นพระเถระผู้ใหญ่ในภาคอีสานปัจจุบันบัดนี้

ส่วนอาจารย์เมื่ออายุพรรษาพอสมควรแล้ว จึงได้ลงไปศึกษาทางกรุงเทพฯ พระมหานคร อันเป็นแหล่งแห่งนักปราชญ์ พานักที่วัดปทุมวัน หมั้นไปสดับธรรมเทศนาอบรมปัญญากับเจ้าพระคุณพระอุปาสา (สิริจันทเถร จันทร) ที่วัดบรมนิวาส ในวันหนึ่งเมื่อกลับจากวัดบรมนิวาส เดินทางถนนหลวงไปกับสธรรมิก ๔-๕ รูป กำหนดพิจารณาไปพลาง พอไปถึง ร.ร. กรมแผนที่ (วังกรมพระสวัสด์เกา) จึงได้อุบายแห่งวิปัสสนาเอา ร.ร. นั้นเป็นนิมิตว่า “ของอะไรทั้งหมดเกิดจากของที่มีอยู่ (ดินหนูนดิน)” ตั้งแต่นั้นมาก็กำหนดพิจารณาอุบายแห่งวิปัสสนามีได้ลุลละ จึงได้ออกไปทำความเพียรอยู่ที่เขาพระงาม (ถ้าเฝ่ขวาง) ถ้าสิงโต จึงพอได้รับความเข้าใจในพระธรรมวินัย อันพระตถาคตเจ้าทรงประกาศแล้ว

ครั้นพรรษาได้ ๒๓ จึงกลับมาหาหมู่คณะทางภาคอีสาน มีพระเถรมาศึกษามาขึ้นโดยลำดับ มีพระอาจารย์สิงห์ ขนดยาคโม เป็นต้น จนพรรษาได้ ๒๘ จึงได้จากหมู่คณะไปจำพรรษาวัดปทุมวัน กรุงเทพฯ แล้วเลยไปเสียดใหม่กับเจ้าพระคุณพระอุปาสาคุณูปมาจารย์ (สิริจันทเถร จันทร) พักวัดเจดีย์หลวง ๑ พรรษาแล้วไปวิเวกตามที่ตั้งต่าง ๆ บ้าง กลับมาจำพรรษาวัดเจดีย์หลวงบ้าง รวมเวลา ๑๑ ปี จึงได้กลับมาภาคอีสานเพื่อสงเคราะห์สาธุชนตามคำนิมนต์ของพระคุณพระธรรมเจดีย์ จนถึงปัจจุสมัย

ปฏิบัติ

เมื่อแรกอุปสมบท ท่านพำนักอยู่วัดเลียบ เมืองอุบล เป็นปกติ ออกไปอาศัยอยู่วัดบูรพาราม เมืองอุบลบ้าง เป็นบางครั้ง ในระหว่างนั้นได้ศึกษาข้อปฏิบัติเบื้องต้นอันเป็นส่วนแห่งพระวินัย คือ อาจารย์ ความประพฤติมารยาท อาจารย์วัตร และอุปัชฌายวัตร ปฏิบัติได้เรียบร้อยดี จนเป็นที่ไว้วางใจของพระอุปัชฌาย์อาจารย์และศึกษาข้อปฏิบัติอบรมจิตใจ คือเดินจงกรม นั่งสมาธิกับสมาทานธุดงค์วัตรต่าง ๆ

ในสมัยต่อมา ได้แสดงหาวิเวกบำเพ็ญสมณธรรมในที่ต่าง ๆ ตามราวป่า ป่าช้า ที่แจ้ง หุบเขา ซอกห้วย ธารเขา เจ็อมเขา ท้องถ้ำ เรือนว่าง หางผิงซ้ายแม่น้ำโขงบ้าง ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงบ้าง แล้วลงไปศึกษากับนักปราชญ์ทางกรุงเทพฯ จำพรรษาอยู่วัดปทุมวัน หมั่นไปสดับธรรมเทศนา กับเจ้าพระคุณพระอุบาลี (สิริจันทเถร จันทร์) ๓ พรรษา แล้วออกแสวงหาวิเวกในถิ่นภาคกลาง คือ ถ้ำสาธิตา เขาใหญ่ นครนายก ถ้ำไผ่ขวางเขาพระงาม และถ้ำสิงโต ลพบุรี จนได้รับความรู้แจ่มแจ้งในพระธรรมวินัย สิ้นความสงสัยในสัตตสุตสาสนา จึงกลับมาภาคอีสาน ทำการอบรมสั่งสอนสมณวิปัสสนาแก่สหธรรมิก และอุบาสกอุบาสิกาต่อไป มีผู้เลื่อมใสพอใจปฏิบัติตามมากขึ้นโดยลำดับ มีศิษยานุศิษย์แพร่หลายกระจายทั่วภาคอีสาน

ในกาลต่อมา ได้ลงไปพักจำพรรษาที่วัดปทุมวัน กรุงเทพฯ อีก ๑ พรรษา แล้วไปเชียงใหม่กับเจ้าพระคุณพระอุบาลี (สิริจันทเถร จันทร์) จำพรรษาวัดเจติยหลวง ๑ พรรษา แล้วออกไปพักตามถ้ำวิเวกต่าง ๆ ในเขตภาคเหนือหลายแห่งเพื่อสงเคราะห์สาธุชนในที่นั้น ๆ นานถึง ๑๑ ปี จึงได้กลับมาจังหวัดอุดรธานีตามคำอาราธนาของเจ้าพระคุณพระธรรมเจติย พักจำพรรษาอยู่ที่วัดโนนพระนิเวศน์เพื่ออนุเคราะห์สาธุชนใน

ที่นั่น ๒ พรรษา แล้วมาอยู่ในเขตจังหวัดสกลนคร จำพรรษาที่วัดป่าบ้านนามน ตำบลตองโขบ อำเภอเมือง
สกล ๓ พรรษา จำพรรษาที่วัดป่าหนองผือ ตำบลนาใน อำเภอพรรณานิคม ๕ พรรษา เพื่อสงเคราะห์
สาธุชนในถิ่นนั้น มีผู้สนใจในธรรมปฏิบัติได้ติดตามมาศึกษาอบรมจิตใจมากมาย ศิษยานุศิษย์ของท่านได้
แพร่กระจายไปทั่วทุกภาคของประเทศไทยยังเกียรติคุณของท่านให้ฟุ้งเฟื่องเลื่องลือไป

ชุดงศวัตรที่ท่าน ถือปฏิบัติเป็นอาจิน ๔ ประการ

๑. ปังสุกุลิ๊งครุดงค์ ถือนุ่งห่มผ้าบังสุกุล นับตั้งแต่อุปสมบทมาตราบกระทั่งวัยชรา จึงได้ผ่อนใช้
คหบดีจีวรบ้าง เพื่ออนุเคราะห์แก่ผู้ศรัทธานำมาถวาย

๒. ปินทปาติ๊งครุดงค์ ถือภิกขาจารวัตรเที่ยวบิณฑบาตมาฉันเป็นนิตย แม้อาหารไปในละแวก
บ้านไม่ได้ ก็บิณฑบาตในเขตวัด บนโรงฉัน จนกระทั่งอาหารลูกไม่ได้ ในปัจฉิมสมัยจึงงดบิณฑบาต

๓. เอกปัตติ๊งครุดงค์ ถือฉันในบาตรใช้ภาชนะใบเดียวเป็นนิตย จนกระทั่งถึงสมัยอาหารหนักใน
ปัจฉิมสมัยจึงงด

๔. เอกาสนิ๊งครุดงค์ ถือฉันหนเดียวเป็นนิตยตลอดมา แม้ถึงอาหารหนักในปัจฉิมสมัยก็ได้เลิกละ
ส่วนชุดงศวัตรนอกนี้ ได้ถือปฏิบัติเป็นครั้งคราวที่นับว่าปฏิบัติได้มากก็คือ อรัญญิ๊งครุดงค์ ถือเสนาสนะ
ป่าห่างจากบ้านประมาณ ๒๕ เส้น หลักเรือนอยู่ในที่สังกัดตามสมณวิสัย เมื่อถึงวัยชราจึงอยู่ในเสนาสนะป่า
ห่างบ้านพอสมควร ซึ่งพอเหมาะกับการที่ภิกขาจารบิณฑบาตเป็นที่ที่ปราศจากเสียงอื้ออึง ประชาชน
เคารพยำเกรงไม่รบกวน

นัยว่า ในสมัยที่ท่านยังแข็งแรง ได้ออกจาริกโดดเดี่ยวแสวงวิเวกไปในป่าดงพงลึก จนสุดวิสัยที่ศิษยานุศิษย์จะติดตามไปถึงได้ก็มี เช่นในคราวไปอยู่ทางภาคเหนือเป็นต้น ท่านไปวิเวกบนภูเขาสูงอันเป็นที่อยู่ของพวกมุเซอร์ ยังชาวมุเซอร์ซึ่งพูดไม่รู้เรื่องกันให้บังเกิดศรัทธาในพระศาสนาได้

กิจวัตรประจำวัน

ท่านปฏิบัติกิจประจำวันเป็นอาจินวัตร เพื่อเป็นแบบอย่างแก่สานุศิษย์ และพราหมณ์สอนสานุศิษย์ให้ปฏิบัติเป็นอาจินวัตรต่อไปนี้

เวลาเช้าออกจากกุฏิทำสรีริก คือล้างหน้าล้างปาก นำบริขารลงสู่โรงฉัน ปิดกวาดลานวัดแล้วเดินจงกรม พอได้เวลารีกิขาจารก็ขึ้นสู่โรงฉันนั่งห่มเป็นปริมณฑล สะพายบาตรเข้าสู่บ้านเพื่อบิณฑบาต กลับจากบิณฑบาตแล้วจัดแจงบาตรจีวร แล้วจัดอาหารใส่บาตร นั่งพิจารณาอาหารปัจฉิมเวลา ท้าวตานุโมทนาคือ ยถา สัพพี เสร็จแล้วฉันจังหัน ฉันเสร็จแล้วล้างบาตรเก็บบริขารขึ้นกุฏิ ทำสรีริกกิจ พักผ่อนเล็กน้อยแล้วลุกขึ้นล้างหน้า ไหว้พระสวดมนต์ และพิจารณาธาตุอาหารปฏิภูล-ตั้งขณิก-อดีตปัจฉิมเวลาแล้วชำระจิตจากนิวรณ์ นั่งสมาธิพอสมควร เวลาบ่าย ๓-๔ โมง กวาดลานวัด ตักน้ำใช้น้ำฉันมาไว้ อาบน้ำชำระกายให้สะอาดปราศจากมลทินแล้วเดินจงกรมถึงพลบค่ำจึงขึ้นกุฏิ

เวลากลางคืนตั้งแต่พลบค่ำไป สานุศิษย์ก็ทยอยกันขึ้นไปปรนนิบัติ ท่านได้เทศนาสั่งสอนอบรมสติปัญญาแก่สานุศิษย์พอสมควรแล้ว สานุศิษย์ถวายการนวดพื้นพอสมควรแล้ว ท่านก็เข้าห้องไหว้พระสวด

มนต์นั่งสมาธิ แล้วพักผ่อนประมาณ ๔ ชั่วโมง เวลา ๐๓.๐๐ น. ตื่นนอน ล้างหน้า บ้วนปากแล้ว ปฏิบัติกิจอย่างในเวลาเช้าต่อไป

กิจบางประการ เมื่อมีลูกศิษย์มาและแก่ชราแล้วก็อาศัยศิษย์เป็นผู้ทำแทน เช่น การตักน้ำใช้ น้ำฉัน เพราะเหน็ดเหนื่อยเนื่องจากชราภาพ ส่วนกิจอันใดเป็นสภาระประเพณีและเป็นสืลวัตร กิจนั้นท่านปฏิบัติเสมอเป็นอาจิมมิได้เลิกละ ท่านถือคติว่า “เมื่อมีวัตรก็ชื่อว่ามีศีล ศีลเป็นเบื้องต้นของการปฏิบัติ” ท่านกล่าวว่า “ต้นดี ปลายดี ครั้นผิดมาตั้งแต่ต้น ปลายก็ไม่ดี” ดังคำว่า “ผิดมาตั้งแต่ต้น ฮวมเม่าบมี” อุปมาอุปเปรียบเหมือนอย่างว่า “การทำนา เมื่อบำรุงรักษาลำต้นข้าวดีแล้ว ย่อมหวังได้แน่ ซึ่งผลดังนี้” ท่านจึงเอาใจใส่ตักเตือนสานุศิษย์ให้ปฏิบัติสืลวัตรอันเป็นส่วนเบื้องต้นให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ไว้เสมอ

บำบัดอาพาธด้วยธรรมโอสถ

เมื่อคราวท่านลงไปจำพรรษาที่วัดปทุมวัน กรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๑ ก่อนไปเชียงใหม่ ข้าพเจ้าผู้เรียงประวัตินี้พึ่งได้อุปสมบทใหม่ ๆ กำลังสนใจศึกษาทางสมถวิปัสสนา ได้ทราบกิตติศัพท์ของท่านว่าเป็นผู้ปฏิบัติเชี่ยวชาญทางสมถวิปัสสนา จึงเข้าไปศึกษาสดับฟังธรรมเทศนาของท่าน ได้ความเชื่อความเลื่อมใสถวายตัวเป็นศิษย์ของท่านแล้ว ท่านเล่าเรื่องวิธีระงับอาพาธด้วยธรรมโอสถให้ฟังว่า เมื่อคราวท่านไปจำพรรษาที่ถ้ำสาธิกา เข้าใหญ่ นครนายกนั้น เกิดอาพาธ ธาตุกำเริบ ไม่ทำการย่อยอาหารที่บริโภคเข้าไปถ่ายออกมาก็เป็นเหมือนเมื่อแรกบริโภค ขึ้นแรกได้พยายามรักษาด้วยยาธรรมดาจนสุดความสามารถอาพาธก็

ไม่ระงับ จึงวันหนึ่ง ขณะที่ไปแสวงหายารากไม้ เพื่อมาบำบัดอาพาทนั้นได้ความเหน็ดเหนื่อยมาก เพราะยังมีได้นั้นจ้งหัน ครั้นได้ยาพอและกลับมาถึงถ้ำที่พักแล้ว บังเกิดความคิดขึ้นว่า เราพยายามรักษาด้วยยาธรรมตามาก็นานแล้ว อาพาทก็ไม่ระงับ เราจะพยายามรักษาด้วยยาธรรมตาต่อไปก็คงไร้ผลเหมือนแต่ก่อน บัดนี้อาพาทก็กำเริบยิ่งขึ้น ควรระงับด้วยธรรมโอสถดูบ้าง หากไม่หายก็ให้มันตายด้วยการประพตัตถธรรมดีกว่า ครั้นแล้วก็เข้าที่นั่งคู้บัลลังก์ตั้งกายตรง ดำรงสติสัมปชัญญะ กำหนดพิจารณากายคตาสติกรรมฐาน ไม่นานก็ได้ความสงบจิต อาพาทก็ระงับหายวันหายคืนโดยลำดับ จนร่างกายแข็งแรงดังเก่า จึงย้ายไปทำความเพียรอยู่ถ้ำไผ่ขวางเขาพระงาม และถ้ำสิงโต ลพบุรี จนได้ความแก่กล้ากล้าอาจหาญในพระธรรมวินัยดังเล่ามาแล้ว

อีกครั้งหนึ่ง เมื่อท่านอาศัยอยู่ห้วยน้ำกิงอันเป็นอรัญญสุขวิหารราวปาซึก ก่อนจะไปอยู่ที่นั่น ท่านได้พิจารณาธาตุชั้นธได้ความว่าอาพาทจะกำเริบ และจะระงับได้ในสถานที่นั้น จึงได้หลีกจากหมู่คณะไปอยู่องค์เดียวในสถานที่นั้น พอตกกลางคืนอาพาทอันเป็นโรคประจำตัวมาแต่ยังเด็กก็กำเริบ คือปวดท้องอย่างแรงนั่งนอนไม่เป็นสุขทั้งนั้น จึงเร่งพิจารณาวิปัสสนาประมาณ ๑ ชั่วโมง อาพาทก็สงบ ปรากฏว่าร่างกายนี้ละลายพืบลงสู่ดินเลย จึงปรากฏบาทคาถาขึ้นว่า “นาณณตโรพชมา ตปสา นานณตโร ปฐินิสสคคา” พิจารณาได้ความว่า ธรรมอื่นเว้นโพชฌงค์เสียแล้วจะเป็นเครื่องแผดเผาไม่ได้ดังนี้

อีกครั้งหนึ่ง เมื่อท่านอาพาทเป็นไข้มาลาเรียขึ้นสมอง เจ้าคุณพระเทพโมลี (ธมมธโร พิมพ์) อารามนามารักษาที่วัดเจติยหลวง เชียงใหม่ ท่านก็ยินยอมให้รักษาคุณ ท่านเจ้าคุณจึงไปเชิญหมอแผนปัจจุบันมารักษาฉีดดยุยาต่าง ๆ จนสุดความสามารถของหมอ วันหนึ่งหมอกระซิบบอกท่านเจ้าคุณว่า หมอความสามารถ

แล้ว พอหมอไปแล้ว ท่านอาจารย์จึงนิมนต์เจ้าคุณพระเทพโมลีไปถามว่า หมอว่าอย่างไร ? ท่านเจ้าคุณก็เรียนให้ทราบตามตรง ท่านอาจารย์จึงบอกว่าไม่ตายดอกอย่าตกใจ แล้วจึงบอกความประสงค์ให้ทราบว่าท่านได้พิจารณาแล้วว่า อาพาธครั้งนี้จะระงับได้ด้วยธรรมโอสถ ณ สถานที่แห่งหนึ่งคือป่าเปอะ อันเป็นสถานที่วิเวกใกล้นครเชียงใหม่ ท่านจะไปพักที่นั่น เจ้าคุณพระเทพโมลีก็อำนวยความสะดวก ท่านไปพักทำการเจริญกายคตาสติกรรมฐานเป็นอนุโลมปฏิโลม พังแปดเผาภายในอยู่ทั้งกลางวันกลางคืนไม่นาน อาพาธก็สงบ จึงปรากฏบาทคณาจารย์ว่า “ฌายี ตปติ อาทิจโจ” พิจารณาได้ความว่า “ฌาน แปดเผาเหมือนดวงอาทิตย์ฉะนั้น”

อีกครั้งหนึ่ง เมื่อจากนครเชียงใหม่มาสู่อุดรธานี ตามคำนิมนต์ของเจ้าพระคุณพระธรรมเจดีย์ พักที่วัดโนนพระนิวศน์ ๒ พรรษา เพื่อสงเคราะห์สาธุชน ณ ถิ่นนั้น แล้วมาสกลนครตามคำนิมนต์ของนางนุ่ช้วนนท์ พักที่วัดป่าสุทธาวาส เพื่อสงเคราะห์สาธุชนพอสมควรแล้วเลยออกไปพักที่เสนาสนะป่าบ้านนามน และบ้านนาสีนวนบ้าง ในคราวไปพักที่เสนาสนะป่าบ้านนาสีนวนนั้นอาพาธกำเริบเป็นไขและปวดท้อง ได้พิจารณาตรามโหฆมคัมภีร์ทอถอย เมื่อพิจารณาไตร่ตรองแล้วได้อยู่ด้วยความสงบ ไม่นานอาพาธก็สงบ จึงปรากฏบาทคณาจารย์ว่า “ฌายี ตปติ อาทิจโจ” พิจารณาได้ความเหมือนหนหลัง

คราวที่พักอยู่เสนาสนะป่าบ้านห้วยแคน อาพาธกำเริบอีก ได้พยายามร่ากับด้วยธรรมโอสถ โดยพิจารณามรรค ๘ กับธุดงค์ ๑๓ เมื่ออาพาธสงบแล้วจึงปรากฏบาทคณาจารย์ว่า “อภูจฺ เตรส” พิจารณาได้ความว่า “มรรค ๘ กับธุดงค์ ๑๓ ประชุมลงเป็นสามัคคีกัน” อาพาธครั้งนี้ ๗ วัน จึงระงับ

คำเตือนสติศิษย์ผู้ออกแสวงหาวิเวก

เมื่อมีศิษย์รูปใดไปอำลาท่านเพื่อออกแสวงหาที่วิเวกบำเพ็ญสมณธรรม ท่านย่อมตักเตือนศิษย์รูปนั้นให้ยึดเอาสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นตัวอย่าง เป็นแบบฉบับเสมอ เมื่อคราวหาวิเวกเพื่อบำเพ็ญสมณธรรมอยู่ทางภาคเหนือได้ออกวิเวกไปองค์เดียว ถูกโลกธรรมกระทบกระทั่งนานาประการ พิจารณาอยู่ ๓ วัน จึงได้ความว่าต้องยกธง ๓ สี อุปมาด้วยธงแห่งสยามประเทศ แล้วมีพระบาลีซึ่งมิได้สดับมาปรากฏขึ้นต่อไปว่า “สุตวาโต จ โข ภิกขเว อสุตาวตา ปุชฺชนเณนาปี ตสฺसानุโรธา อถวา วิโรธา เวทูปิตา ตถาคตํ คจฺจนฺติ ภควํ มุลกา โน ภนฺเต ภควา ภควํ เนตฺติกา ภควํ ปฏิสฺสรณา สารุ วต ภนฺเต ภควาเยว ปฏิภาตุ” แล้วพิจารณาได้ความว่า “ระหว่างพระอริยบุคคลผู้ได้สดับแล้ว กับปุชชนผู้มิได้สดับ ก็ย่อมถูกโลกธรรมกระทบกระทั่งเช่นเดียวกัน แม้พระตถาคตก็ได้ถูกโลกธรรมกระทบกระทั่งมาแล้วแสนสาหัส ในคราวทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยา และการปฏิบัติตามพระธรรมวินัยนั้น พระองค์มิได้ตรัสสอนให้อาพระสาวกองค์นั้นองค์นี้เป็นตัวอย่าง ตรัสสอนให้อาพระองค์เองเป็นตัวอย่าง เป็นเนตติแบบฉบับ เป็นที่พึงเสมอด้วยชีวิต” ดังนี้

สำเร็จปฏิสัมภิทาสุสานิ

ตามประวัติเบื้องต้นได้เล่าสุบินนิมิตของท่านและการพิจารณาสุบินนิมิตของท่านได้ความว่า ท่านจะสำเร็จปฏิสัมภิทาสุสานิ ฉลาดรู้ในเทศนาวิธี และอุบายทรมานแนะนำสอนสาธุศิษย์ให้เข้าใจในพระธรรมวินัยและอุบายฝึกฝนจิตใจ แต่จะไม่ได้จุตูปุทธิสัมภิทาญาณ ดังนี้

คุณสมบัติส่วนนี้ ย่อมประจักษ์ชัดแก่ศิษย์ทั้งหลายสมจริงอย่างที่ท่านพยากรณ์ไว้ คือท่านฉลาดใน
เทศนาวิธี ท่านเคยเล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่า ท่านได้พยายามศึกษาสำเนียงวิธีเทศนาอันจะสำเร็จประโยชน์แก่
ผู้ฟังได้ความขึ้นว่า เทศนาต้องประกอบด้วย

๑. อุเทศ คือกำหนดอุเทศก่อน โดยวิธีทำความเข้าใจน้อยหนึ่ง ธรรมใดอันเหมาะแก่จริตนิสัย
ของผู้ฟังซึ่งมาคอยฟังในขณะนั้น ธรรมนั้นจะผุดขึ้นต้องเอาธรรมนั้นมาเป็นอุเทศ ถ้าเป็นภาษาไทยต้องแปล
เป็นบาลีก่อน

๒. นิเทศ คือเนื้อความ เพื่ออธิบายความของอุเทศนั้นให้กว้างขวางออกไปตามสมควร เมื่อเนื้อ
ความปรากฏขึ้นในขณะนั้นแจ่มแจ้งแก่ใจอย่างไรต้องแสดงอย่างนั้น

๓. ปฏินิเทศ คือกำหนดใจความ เพื่อย่อคำให้ผู้ฟังจำได้ จะได้นำไปไตร่ตรองในภายหลัง

เทศนาวิธีของท่านอาจารย์ย่อมเป็นไปตามหลักดังกล่าวนี้ บาลีอุเทศที่ท่านยกขึ้นมาแสดงบาง
ประการ ท่านไม่ได้ศึกษาเล่าเรียนมาก่อน ย่อมมาปรากฏขึ้นในเวลาแสดงธรรมนั่นเอง จึงสมกับคำว่า
ปฏิสัมภิทาญาณุสาสน์แท้ เป็นการแสดงธรรมด้วยปฏิภาณญาณจริง ๆ จึงถูกกับจริตอัธยาศัยของผู้ฟัง ยังผู้ฟัง
ให้เกิดความสว่างแจ่มใสเบิกบานใจ และเกิดฉันทะในอันประพฤติปฏิบัติศีลธรรมยิ่ง ๆ ขึ้นไป สมด้วยคำชม
ของเจ้าพระคุณพระอุบาลีฯ (สิริจันทเถร จันทร์) ว่าท่านมันแสดงธรรมด้วยมุตโตทัยเป็นมุตโตทัย ดังนี้ ซึ่ง
ข้าพเจ้าเอามาเป็นชื่อธรรมกถาของท่านอาจารย์ที่พิมพ์เผยแพร่แล้ว ส่วนจุดปฏิสัมภิทาญาณนั้น ท่านว่า
ท่านไม่สำเร็จ เพราะมิได้เปิดดูตู้พระไตรปิฎก เมื่อสังเกตดูเทศนาโวหารของท่านแล้ว ก็ให้เห็นสมจริงดัง

คำพยากรณ์ของท่าน เพราะปฏิสัมภิทาญาณมี ๔ ประการ คือ

๑. ธัมมปฏิสัมภิทาญาณ ปรีชาแตกฉานในธรรม คือห้วงข้อธรรมหรือหลักธรรมหรือเหตุปัจจัย
๒. อตถปฏิสัมภิทาญาณ ปรีชาแตกฉานในอรรถคือเนื้อความ หรือคำอธิบายหรือผลประโยชน์
๓. นิรุตติปฏิสัมภิทาญาณ ปรีชาแตกฉานในภาษาที่ใช้พูดกันในหมู่ชนอันเป็นต้นตภาษา โดยหลักก็คือรู้ภาษาบาลีอันเป็นแม่ภาษา และภาษาของตนอันจะใช้อธิบายธรรมในหมู่นั้นนั้น ๆ รู้คำสูงต่ำ หนักเบา และรู้ความหมายของคำนั้น ๆ ชัดแจ้ง ฉลาดในการเลือกคำพูดมาใช้ประกอบกันเข้าเป็นประโยคให้ได้ความกระชับรัด และไพเราะสละสลวยเป็นสำนวนชาวเมืองไม่ระเคื่องคายโสศของผู้ฟัง
๔. ปฏิภาณปฏิสัมภิทาญาณ ปรีชาแตกฉานในการกล่าวธรรมด้วยปฏิภาณญาณ มีไหวพริบทนคนในการโต้ตอบปัญหา มีปรีชาพ่องแผ้วแก่วลีล้ำไม่วรรณคร้ามในท่ามกลางบริษัท อาจปริวิตเทศนาไปตามจริตอัธยาศัยด้วยเทศนานัยมีประการต่าง ๆ ได้ดี

ปฏิสัมภิทาญาณ ๔ ประการนี้ ต้องได้ครบบริบูรณ์ทั้ง ๔ ประการ จึงจะเรียกว่าสำเร็จจุปฏิสัมภิทาญาณ ถ้าได้แต่เพียงบางส่วนบางประการไม่เรียกว่าสำเร็จ แต่ถ้าได้ทั้ง ๔ ประการนั้น หากแต่ไม่บริบูรณ์ เป็นเพียงอนโลม ก็เรียกว่าจตุปฏิสัมภิทาอนุโลมญาณ ท่านอาจารย์น่าจะได้ในข้อหลังนี้ จึงฉลาดในเทศนาวิธี และอธิบายวิธีแนะนำสั่งสอนสาธุศิษย์ดังกล่าวมาแล้ว

ไตรวิธญาณ

ท่านอาจารย์เล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่าการกำหนดรู้อะไรต่าง ๆ เช่น จิต นิสัย วาสนาของคนอื่น และ เทวดา เป็นต้น ย่อมรู้ได้ด้วยอาการ ๓ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง ดังนี้

๑. เอกวิธญาณ กำหนดพิจารณาภายในปรากฏชัด จิตวางจากอุคคหนิมิตรวมลงถึงฐิติจิต คือจิตดวงเดิม พักอยู่พอประมาณ จิตถอยออกมาพักเพียงอุปจาระก็ทราบได้ว่าเหตุนั้นเป็นอย่างนั้นอย่างนี้

๒. ทูวิธญาณ กำหนดพิจารณาเหมือนข้อ ๑. พอจิตถอยออกมาถึงอุปจาระ จะปรากฏภาพนิมิตภาพเหตุการณ์นั้น ๆ ขึ้น ต้องวางนิมิตนั้นเข้าจิตอีกครั้งหนึ่ง ครั้นถอยออกมาอีกก็ทราบเหตุการณ์นั้น ๆ ได้

๓. ติววิธญาณ ปฏิบัติเหมือนในข้อ ๑. พอจิตถอยออกมาถึงชั้นอุปจาระจะปรากฏนิมิตเหตุการณ์ขึ้นต้องวิตกถามเสียก่อน แล้วจึงวางนิมิตนั้น แล้วเข้าจิตอีก ถอยออกมาถึงชั้นอุปจาระก็จะทราบเหตุการณ์นั้นได้

ความรู้โดยอาการ ๓ นี้ ท่านอาจารย์ว่า จิตที่ยังเป็นฐิติขณะเป็นเอกัคคตา มีอารมณ์เดียว มีแต่สติกับอุเบกขา จะทราบเหตุการณ์ไม่ได้ต้องถอยจิตออกมาเพียงชั้นอุปจาระจึงมีกำลังรู้ได้ หากถอยออกมาถึงชั้นขณิก หรือจิตธรรมดาที่ทราบเหตุการณ์ไม่ได้เหมือนกัน เพราะกำลังอ่อนไป

ท่านอาจารย์ยังคงอาศัยไตรวิธญาณนี้เป็นกำลังในการหยั่งรู้หยั่งเหตุการณ์ต่าง ๆ ทั้งที่เป็นส่วนอดีต-ปัจจุบัน-อนาคต และกำหนดรู้จิตใจ นิสัย วาสนาของศิษยานุศิษย์ พร้อมทั้งอุบายวิธีทรมานศิษยานุศิษย์ด้วยปรีชาญาณหยั่งรู้โดยวิธี ๓ ประการนี้ จึงควรเป็นเนตติของผู้จะเป็นครูอาจารย์ของผู้ต่อไป

คติพจน์

คำที่เป็นคติ อันท่านอาจารย์กล่าวอยู่บ่อย ๆ เพื่อเป็นหลักวินิจฉัยความดีที่ทำด้วยกาย วาจา ใจ แก่ศิษยานุศิษย์ ดังนี้

๑. ดีได้ไม่มีโทษ ดีนั้นชื่อว่าดีเลิศ

๒. ได้สมบัติทั้งปวงไม่ประเสริฐเท่าได้ตน เพราะตัวตนเป็นที่เกิดแห่งสมบัติทั้งปวง เมื่อท่านอธิบาย ตปปัญจกรรมฐานจบลง มักจะกล่าวเตือนขึ้นเป็นกลอนว่า “แก้ให้ตกเนอ แก้บ่ตคคพกเจ้าไว้ แก้บ่ได้ แขนวนคณำต้องแต่ง แก้บ่พันคากันย่างยาย คาย่างยายเวียนตายเวียนเกิด เวียนเอากำเนิดในภพทั้งสาม ภพทั้งสามเป็นเหมือนเจ้าอยู่” ดังนี้

เมื่อคราวท่านเทศนาสั่งสอนพระภิกษุผู้เป็นสานุศิษย์ถือลัทธิฉันเจให้เข้าใจทางถูกและละเลิกลัทธินั้น ครั้นจบลงแล้วได้กล่าวคำเป็นคติขึ้นว่า “เหลือแต่ไว้บ่เห็นบ่อนเบาหนัก เดินบ่ไปตามทางสี่กั๊กดงเสือฮ้าย” ดังนี้

บำเพ็ญประโยชน์

การบำเพ็ญประโยชน์ของท่านอาจารย์ประมวลลงในหลัก ๒ ประการ ดังนี้

๑. ประโยชน์ของชาติ ท่านอาจารย์ได้เอาฐานะเทศนาอบรมสั่งสอนศีลธรรมอันดีงามแก่ประชาชน พลเมืองของชาติในทุก ๆ ถิ่นที่ท่านได้สัญจรไป คือ ภาคกลางบางส่วน ภาคเหนือเกือบทั่วทุกจังหวัด ภาคอีสาน เกือบทั่วทุกจังหวัด และบางส่วนของประเทศ เช่น ผังซ้ายแม่น้ำโขงแขวงประเทศลาว ไม่กล่าวสอนให้เป็น

ปฏิบัติต่อการปกครองของประเทศ ทำให้พลเมืองของชาติผู้ได้รับคำสั่งสอนเป็นคนมีศีลธรรมดี มีสัมมาอาชีวะ ง่ายแก่การปกครองของผู้ครอง ชื่อว่าได้บำเพ็ญประโยชน์แก่ชาติตามควรแก่สมณวิสัย

๒.ประโยชน์แก่พระศาสนา ท่านอาจารย์ได้บรรพชาและอุปสมบทเข้ามาในพระพุทธศาสนาด้วยความเชื่อและความเลื่อมใสจริง ๆ ครั้นบวชแล้วก็ได้อาธรรศึกษาและปฏิบัติพระธรรมวินัยด้วยความอุตสาหะพากเพียรจริง ๆ ไม่ทอดธุระในการบำเพ็ญสมณธรรม ท่านปฏิบัติตั้งควัตรเคร่งครัดถึง ๔ ประการ ดังกล่าวแล้วในเบื้องต้น ได้ดำรงรักษาสมณกิจไว้มิให้เสื่อมศูนย์ ได้นำหมู่คณะฟื้นฟูปฏิบัติธรรมวินัยให้ถูกต้องตามพระพุทธบัญญัติและพระพุทธโอวาท หมั่นอนุศาสน์สั่งสอนศิษยานุศิษย์ให้ฉลาดอาจหาญในการฝึกฝนอบรมจิตใจ ตามหลักสมถวิปัสสนาอันสมเด็จพระบรมศาสดาได้ตรัสสอนไว้ เป็นผู้มีความตั้งใจเด็ดเดี่ยวอดทนไม่หวั่นไหวต่อโลกธรรม แม้จะถูกกระทบกระทั่งด้วยโลกธรรมอย่างไรก็ได้แปรเปลี่ยนไปตาม คงมั่นอยู่ในธรรมวินัยตามที่พระบรมศาสดาประกาศแล้วตลอดมา ทำตนให้เป็นทิฏฐานุคตแก่ศิษยานุศิษย์เป็นอย่างดี ท่านได้จาริกไปเพื่อแสวงวิเวกตามที่ต่าง ๆ คือ บางส่วนของภาคกลางเกือบทั่วทุกจังหวัดในภาคเหนือ เกือบทุกจังหวัดของภาคอีสาน และแถบบางส่วนของต่างประเทศอีกด้วย นอกจากเพื่อวิเวกในส่วนตนแล้ว ท่านมุ่งไปเพื่อสงเคราะห์ผู้มีอุปนิสัยในถิ่นนั้น ๆ ด้วย ผู้ได้รับสงเคราะห์ด้วยธรรมจากท่านแล้ว ย่อมกล่าวได้ด้วยความภูมิใจว่าไม่เสียทีที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์พบพระพุทธศาสนา

ส่วนหน้าที่ในวงการคณะสงฆ์ ท่านพระอาจารย์ได้รับพระกรุณาจากสมเด็จพระสังฆราชเจ้า ในฐานะเจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุตติกาให้เป็นพระอุปัชฌาย์ในคณะธรรมยุตติกาตั้งแต่อำเภอจังหวัดเชียงใหม่

และได้รับตั้งเป็นพระครูวินัยธร ฐานานุกรมของเจ้าพระคุณพระอุบาลีฯ (สิริจันทเถร จันทร์) ท่านก็ได้ทำหน้าที่นั้นโดยเรียบร้อยตลอดเวลาที่ยังอยู่เชียงใหม่ ครั้นจากเชียงใหม่มาแล้ว ท่านก็งดหน้าที่นั้น แม้ข้าพเจ้าขอร้องให้ทำในเมื่อมาอยู่สกนนคร ท่านก็ไม่ยอมทำ โดยอ้างว่าแก่ชราแล้ว ขออยู่ตามสบาย ข้าพเจ้าก็ผ่อนตามด้วยความเคารพและหวังความผาสุกสบายแก่ท่านอาจารย์

งานศาสนาในด้านวิปัสสนาธุระ นับว่าท่านได้ทำเต็มสติกำลัง ยังศิษยานุศิษย์ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ให้อาจหาญรื่นเริงในสัมมาปฏิบัติตลอดมา นับแต่พรรษาที่ ๒๓ จนถึงพรรษาที่ ๕๔ อันเป็นปีสุดท้ายแห่งชีวิตของท่าน อาจกล่าวได้ด้วยความภูมิใจว่า ท่านอาจารย์เป็นพระเถระที่มีเกียรติคุณเด่นที่สุดในด้านวิปัสสนาธุระรูปหนึ่งในยุคปัจจุบัน

ปัจฉิมสมัย

ในวัยชรา นับแต่ พ.ศ. ๒๔๘๔ เป็นต้นมา ท่านมาอยู่จังหวัดสกนนคร เปลี่ยนอิริยาบถไปตามสถานที่วิเวกผาสุกวิหารหลายแห่ง คือ ณ เสนาสนะป่าบ้านนามน ตำบลตองโขบ อำเภอมืองบ่าง ที่ใกล้ ๆ แคว้นบ่าง ครั้น พ.ศ. ๒๔๘๗ จึงย้ายไปอยู่เสนาสนะป่าบ้านหนองผือ ตำบลนาใน อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกนนคร จนถึงที่สุดท้ายแห่งชีวิต

ตลอดเวลา ๘ ปี ในวัยชรานี้ ท่านได้เอาธุระอบรมสั่งสอนศิษยานุศิษย์ทางสมถวิปัสสนาเป็นอันมาก ได้มีการเทศนาอบรมจิตใจศิษยานุศิษย์เป็นประจำวัน ศิษย์ผู้ใกล้ชิดได้บันทึกธรรมเทศนาของท่านไว้และได้รวบรวมพิมพ์ขึ้นเผยแพร่แล้วให้ชื่อว่า “มุตโตทัย” ครั้นมาถึงปี พ.ศ. ๒๔๙๒ ซึ่งเป็นปีที่ท่านมีอายุ

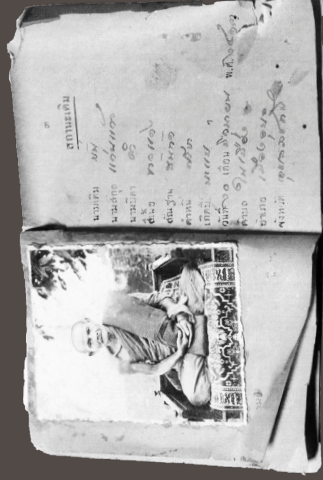
อย่างขึ้น ๘๐ ปี ท่านเริ่มอาพาธเป็นไข้ ศิษย์ผู้อยู่ใกล้ชิดก็ได้เอาธรรมาภิบาลไปตามกำลังความสามารถ อาพาธก็สงบไปบ้างเป็นครั้งคราว แต่แล้วก็กำเริบขึ้นอีกเป็นเช่นนี้เรื่อยมาจนจนออกพรรษาอาพาธก็กำเริบมากขึ้น ขาวนี้ได้กระจายไปโดยรวดเร็ว พอออกพรรษาศิษยานุศิษย์ผู้อยู่ไกลต่างก็ทยอยกันเข้ามาปรนนิบัติพยาบาล ได้เชิญหมอแผนปัจจุบันมาตรวจและรักษา แล้วนำมาพักที่เสนาสนะป่าบ้านภู อำเภอยะนิงนิคม เพื่อสะดวกแก่ผู้รักษา และศิษยานุศิษย์ที่จะมาเยี่ยมพยาบาล อาการอาพาธมีแต่ทรงกับทรุดลงโดยลำดับ ครั้นเมื่อวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๒ ได้นำท่านมาพักที่วัดป่าสุทธาวาสใกล้เมืองสกลนคร โดยพาหนะรถยนต์ มาถึงวัดเวลา ๑๒.๐๐ น.เศษ ครั้นถึงเวลา ๒.๒๓ น. ของวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ศกเดียวกัน ท่านก็ได้ถึงแก่กรรมไปด้วยอาการสงบ ในท่ามกลางศิษยานุศิษย์ทั้งหลาย มีเจ้าพระคุณพระธรรมเจดีย์เป็นต้น สิริชนมายุของท่านอาจารย์ได้ ๘๐ ปี เท่าจำนวนที่ท่านได้กำหนดไว้แต่เดิม การที่ศิษยานุศิษย์และผู้เคารพนับถือ ได้นำท่านอาจารย์มาที่วัดป่าสุทธาวาสนี้ ก็ให้เป็นไปตามเจตนาเดิมของท่านอาจารย์ คือ เมื่อเริ่มป่วยหนักท่านแนใจว่าร่างกายนี้จะต้องเป็นไปตามธรรมดาของเขาแล้ว จึงปรารภกับศิษย์ผู้ใหญ่รูปหนึ่งว่า ถ้าตายลง ณ บ้านหนองผือนี้ สัตว์ก็จะต้องตายตามมิใช่น้อย ถ้าตายที่วัดป่าสุทธาวาส ก็ค่อยยังชั่วเพราะมีตลาดดังนี้ นอกจากมีความเมตตาสัตว์ที่จะต้องถูกฆ่าแล้ว คงมุ่งหมายฝากศพแก่ชาวเมืองสกลนครด้วย ข้าพเจ้าอดที่จะภูมิใจแทนชาวเมืองสกลนครในการที่ได้รับเกียรติอันสูงนี้ไม่ได้ อุปมาดังชาวมัลลกะศัตริย์ กรุงกุสินาราราชาณี ได้รับเกียรติจัดการพระบรมศพ และถวายพระเพลิงพุทธสรีระฉะนั้น เพราะท่านอาจารย์เป็นที่เคารพนับถือของคนมาก ได้เที่ยวไปหลายจังหวัดของประเทศไทย ครั้นถึงวัยชรา ท่านก็เลือกเอาจังหวัดสกลนคร เป็นที่อยู่อันสบายและทอดทิ้งสรีรกายไว้ประหนึ่งจะให้เห็นว่า

เมืองสกลนครเป็นบ้านเกิดเมืองตายของท่านฉะนั้น ในสมัยทำการมาปนกิจศพของท่านอาจารย์นั้น ชาวเมืองสกลนครยังจะมีเกียรติได้ต้อนรับศิษยานุศิษย์ผู้ใหญ่ของท่านอันมาจากทิศต่าง ๆ มากมายหลายท่านอีกด้วย

ธรรมอันนำอัครรยในท่านอันประจักษ์แก่ศิษยานุศิษย์ที่ไม่ควรลืมก็คือ ในสมัยอาพาธหนัก เมื่อยังพูดได้ ท่านได้แสดงธรรมให้ฟังอยู่ตลอดมา ไม่มีการสะทกสะท้านต่อมรณภัยแต่ประการใด ยังคงกล่าวทำทนายศิษย์ทั้งหลายด้วยว่า “ใครจะสามารถรดน้ำให้ไม่แค้นล่อนกลับมีใบขึ้นมากอีกได้ ก็ลองดู” ในเมื่อศิษย์ขอรักษาพยาบาล แต่เพื่ออนุเคราะห์ท่านก็ยินยอมให้รักษาพยาบาลไปตามเรื่อง ครั้นเวลาอาพาธหนักถึงที่สุด สังขารร่างกายไม่ยอมให้ออกาสท่านพูดจาได้เลย เพราะเสมหะเคืองปิดลำคอยากแก่การพูด จึงมิได้รับปัจฉิมโอวาทอันน่าจับใจแต่ประการใด คงเห็นแต่อาการอันแก่ล้าในมรณาสันนกาลเท่านั้นเป็นขวัญตา ศิษยานุศิษย์ต่างก็เต็มตื่นไปด้วยปิติปราโมทย์ในอาการนั้นซึ่งหาได้ไม่่ง่ายนัก และต่างก็ปลงธรรมสังเวชในสังขารอันเป็นไปตามธรรมดาของมัน ใคร ๆ ไม่เลือกหน้าเกิดมาแล้วจะต้องแก่เจ็บตายเหมือนกันหมด ไม่มีใครล่วงพ้นไปได้สักคนเดียว มีแต่อมฤตธรรมคือพระนิพพานเท่านั้น ที่พ้นแล้วจากความเกิด แก่ เจ็บ ตาย โดยสิ้นเชิง ผู้บรรลุถึงอมฤตธรรมนั้นแล้ว แม้ต้องทอดทิ้งสรีระไว้อย่างสามัญชนทั้งหลาย ก็คงปรากฏนามว่า ผู้ไม่ตาย อยู่นั่นเอง

ใครผิดถูกดีชั่วก็ตัวเขา
ใจของเราเพียงระวังตั้งตนหมั่น
อย่าให้อกตลวงหมาดอม
ควรถึงพร้อมบุญกุศลผลสบาย
เห็นคนอื่นเขาชั่วตัวก็ดี
เป็นราติยัดขันธ์ที่มีนหมาย
ยัดขันธ์ต้องร้อนแท้เพราะแก้ตาย
ลุยชำระรายกิเลสกลุ้มเขารุมกวณ
ดั้มทั้งรักทั้งโกรธโทษประจักษ์
ทิ้งกลัวหนักหนักจิตติดโหยหวน
ซ้ำอารมณ์ถามหาก็มาชวน
ยกกระบวนทุกอย่างต่าง ๆ ไป

ปฐกถา สัพพัญญุตญาณ

พระพรหมญาณมุนี
(พระครูศรีวิเทศธรรม)

ชนะวิมุติสัจธรรมะ

พระภริทัตโต (หมั่น) วัดสระประทุมวัน เป็นผู้แต่ง

ที่ปรึกษา	พระธรรมธัชมนี พระเทพดิลก พระเทพญาณวิศิษฐ์
คณะทำงาน	พระมหาศราวุธ สุนทรธมโม, พระปกรณวินัย จิตวิโส พระมหานนทรรัตน์ ชยานนโท, พระมหาขจรธน คุณวฑฒโน
ออกแบบปกและรูปเล่ม	นุกุล คำเลิศ
พิมพ์ครั้งแรก	มกราคม ๒๕๖๒ จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม ในวาระ ๑๔๙ ปีชาตกาลพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต
พิมพ์ครั้งที่ ๒	เมษายน ๒๕๖๒ จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม ที่ระลึกงานบำเพ็ญกุศลอายุวัฒนมงคล ๗๙ ปี พระธรรมธัชมนี (อมร ภาโณทโย) เจ้าอาวาสวัดปทุมวนาราม
พิมพ์ครั้งที่ ๓	มกราคม ๒๕๖๓ ในวาระ ๑๕๐ ปีชาตกาลพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต บุคคลสำคัญของโลก มูลนิธิสิริวัฒนภักดี บริษัท ไทยเบฟเวอเรจ จำกัด (มหาชน) โดย คุณเจริญ - คุณหญิงวรรณฯ สิริวัฒนภักดี และครอบครัว เจ้าภาพพิมพ์ถวาย บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน)